

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени АБУАБДУЛЛОХИ РУДАКИ

На правах рукописи

УДК 911.3 (575.3)
ББК 65.04Тад
М63

МИРЗОЕВ АЗИЗ КИМАТОВИЧ

**ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОГО
РАССЕЛЕНИЯ И ЕЕ РОЛЬ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ
РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ
ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ)**

Автореферат

диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук
по специальности 25.00.24–Экономическая, социальная, политическая и
рекреационная география

Душанбе–2023 г.

Работа выполнена на кафедре географии и туризма Кулябского государственной университета им. Абуабдуллох Рудаки.

Научный руководитель: **Мухаббатов Холназар Мухаббатович**
доктор географических наук, профессор кафедры методики преподавания географии и туризма Таджикского государственного педагогического университета (ТГПУ) им. Садриддина Айни

Официальные оппоненты: **Ульмасов Рахмон Ульмасович**
доктор экономических наук профессор кафедры зарубежного регионоведения и Института миграции Российско – Таджикского (Славянского) университет

Назарова Гулчехра Шодмоновна
кандидат географических наук, доцент кафедры информатики и естественно-математических науки Таджикского государственного международный института языков им. С. Улугзаде.

Ведущая организация: Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе, ул. Айни 44)

Защита диссертации состоится «26» июня 2023г. 11:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.КOA-058 по защите докторских и кандидатских диссертации на базе ТГПУ им. С. Айни по адресу: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке ТГПУ им. С. Айни и на сайте [https:// www.tgpu. tj](https://www.tgpu.tj).

Объявление о защите диссертации и автореферат размещены на официальном сайте ТГПУ им. С. Айни и в сети Интернет ВАК при Президента Республики Таджикистана по адресу: <http://vak.tj>

Автореферат разослан « ____ » _____ 2023 г.

Секретарь диссертационного
Совета, к.э.н., профессор

Джураев А. Дж.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Проблема расселения жителей Республики Таджикистана (РТ) за годы независимости страны имеет особое значение и актуальность, и, в первую очередь, это касается сельского расселения. Объясняется это тем, что расселение населения всегда оказывало и оказывает до сих пор большое влияние на развитие и размещение социальной и производственной инфраструктуры.

Как известно, численность населения Центральной Азии растет очень быстрыми темпами, однако по показателю рождаемости страны региона резко отличаются. Первое место по развитию демографического процесса занимает Таджикистан.

Из года в год численность населения республики увеличивается. Например, к концу 2010 г. она составляла 7 млн. 564,5 тыс. чел., в начале 2020 г. - 9,5, а в конце октября 2022 г. уже 10 млн. чел. Высокие показатели роста населения наблюдаются и в Кулябской зоне, однако, в общей численности населения зоны преобладает доля сельских жителей (82%).

В целом в Кулябской зоне насчитывается 768 сельских населенных пунктов (СНП) (по данным 2022 г.), в которых проживают более 1,0 млн. чел. В течение 2000–2020 гг. население в СНП зоны возросло на 136,1 тыс. чел.

Развитие сети СНП Кулябской зоны происходит в условиях общего роста численности населения, что приводит, как и к увеличению людности уже в существующих поселениях, так и образованию новых поселений.

Размещение сельского расселения в как в существующих, так и во вновь образованных СНП Кулябской зоны, не отвечает не только перспективным, но и вообще современным требованиям. Оно требует кардинального совершенствования с учетом целей развития не только этого региона, но и всего Таджикистана. Эти обстоятельства и актуализировали тему настоящего исследования.

Степень разработанности проблемы. Теоретические основы формирования и размещения сельского расселения были научно обоснованы и развиты в работах известных российских географов, экономистов, демографов - Б. С. Хорева, В.В. Покшишевского, С. А. Ковалева, А.Е. Слука, Л.П. Харченко, А.Я. Боярского, С.Д. Валантоя, И. А. Ильина, В. А. Копилова, И.М. Маергойза и др.

В Таджикистане вопросы сельского расселения исследовались в основном в советский период его истории. Им посвятили свои научные труды А.Г. Ходжибаев (монография «Актуальные вопросы воспроизводства населения и эффективного использования трудовых ресурсов Таджикской ССР, 1976 г.); С.И. Исламов («Демография Таджикистана», 1985 г., «Семья и быт», 1988 г., «Основы демографии», 2002 г.) А. Сатторов (монография «Совершенствование сельского расселения в Южном Таджикистане», 1989 г.) и др.

Некоторые сведения по сельским поселениям встречаются в статьях А. Утаганова, Н. Хоналиева, Х.М. Мухаббатова и ряда других авторов.

При этом следует констатировать, что проблемы сельского расселения Кулябской зоны оказались практически не изученными, что и предопределило тему нашего диссертационного исследования.

Целью исследования является исследование демогеографических особенностей, территориального размещения населения, изучение процессов формирования, развития и размещения сельских поселений, а также оценка их роли в территориальной структуре хозяйства с определением перспектив их развития на примере Кулябской зоны.

Объект исследования - сельские поселения Кулябской зоны.

Предмет исследования являются процессом территориальной организации, формирования и развития сельского расселения с учетом природных, экономических и демографических особенностей.

Задачи исследования. Для достижения указанных целей необходимо было решить следующие задачи:

- исследовать причины высокого прироста населения;
- определить типологии сельских поселений и проблемы их развития;
- дать экономико-географический анализ сельского расселения;
- изучить размещение и развитие сельских поселений;
- спрогнозировать динамику прироста сельского населения;
- обосновать базовые направления совершенствования сельского расселения.

Методология и метод исследования. Методологической основой настоящего исследования явились традиционные для экономико-географической науки подходы: описательный, территориальный, комплексный, базирующиеся на исследованиях в области расселения населения, приведенные в трудах зарубежных, российских, центрально - азиатских эконом-географов, экономистов, обществоведов, а также в различные рода Положениях законодательной базы: законах и подзаконных актах, Программах, Концепциях и т.п.

В диссертации были использованы такие методы как геоинформационный, сравнительный, статистический, картографический, математический, метод балльных и экспертных оценок. В свою очередь, порядок использования методов определялся характером решаемых задач.

Этапы исследования. Исследования проводились в три этапа. Первый этап: знакомство с фондовой и опубликованной литературой и сайтов по статистика, демографических и географических тематике (2012 - 2015). Второй этап – посещение сельских мест, знакомство с село зоны, горные и равнины (2016 - 2018). Третий этап – обобщение собранных данных и написание диссертационной работы (2019 - 2021).

Информационной базой диссертационной работы послужили: труды зарубежных и отечественных ученых, в которых рассматривались проблемы расселения в целом, и, в частности, сельского расселения.

Информационно-статистическая база исследования представлена официальными и неофициальными статистическими сборниками, а также ежегодными статистическими бюллетенями.

Анализ и выводы по работе базируются на материалах в основном 1991, 2000, 2010 и 2020 гг. и долгосрочного прогноза до 2030 г.

Достоверность диссертация результатов.

- реализация результатов исследование заключается в том, что в целом диссертационная работа может послужить основой для составления инвестиционных проектов по устойчивому развития и размещения сельских поселения в Кулябской зоны Республики Таджикистана;

- результат и исследования могут быть использовании как основа для разработки областных и республиканских программ развития сельских поселения.

Научная новизна полученных результатов заключается в следующем:

- выявлении основных демографических, социально–экономических проблем развития сельского расселения с учётом природных, экономических, трудовых факторов и ресурсов, и других особенностей региона;

- изучении факторов и демографических особенностей сельского населения в условиях перехода к рыночной экономике;

- обосновании перспектив размещения и развития сельских поселений исследуемой зоны на период до 2030 г.;

- обосновании главных направлений размещения и развития внутривладельческих и групповых систем расселения на данном этапе развития региона;

- исследовании влияния человеческих ресурсов на управление экономическим развитием в условиях реформ и в формате механизма совершенствования управления трудовыми ресурсами;

- разработке рекомендации по совершенствованию размещения СНП региона;

В процессе работы под диссертацией были получены следующие научные результаты.

1) экономико-географической науке Таджикистана предложены итоги глубокого комплексного экономико-географического анализа сельских поселений Кулябской зоны в связи с развитием экономики;

2) конкретизированы взаимосвязи производства и расселения в условиях специфической демографической ситуации, сложившейся в Кулябской зоне;

3) выявлены основные демографические, социально–экономические градообразующие проблемы сельского расселения в Кулябской зоне;

4) предложены пути совершенствования сельского расселения с учётом природных, демографических, экономических и других особенностей изучаемой зоны.

5) определены факторы и демографические особенности населения в условиях перехода к рыночной экономике;

6) исследован механизм управления сельских поселениями в новых условиях хозяйствования;

7) Обоснованы перспективы размещения и развития сельских населенных пунктов зоны на период до 2030 г.

Теоретическая значимость исследования заключается в его направленности на разработку научных основ алгоритма размещения и развития сельского расселения на аридных территориях Юго-Западного Таджикистана.

Практическая значимость работы состоит в том, что в процессе экономико-географического изучения сельского расселения Кулябской зоны нами был выявлен ряд проблем, решение которых имеет важное значение для развития и размещения в ней СНП. Выводы и рекомендации, сделанные автором работы, могут быть использованы в практике территориального планирования, а также при разработке концепции и схем развития, размещения экономики и прогнозирования систем расселения данной зоны.

Основные положения, выносимые на защиту.

1. Изменение численности и состава населения Кулябской зоны имеет линейный характер и проявляет зависимость от естественного прироста и миграции населения

2. Сельское расселение в Кулябской зоне имеет свои экономико-географические особенности, которая выражается в неравномерности размещения, высокой плотности, разнообразии природных условий и уровня производительных сил региона.

3. Типология сельских поселений Кулябской зоны разнообразно и выражена в развитии малых (до 500 чел. или 16,2% от общей численности населения зоны), средних (от 501 до 1000 чел. или 10,2%), больших (от 1001 до 3000 чел. или 51,1%) и крупных (более 3000 чел. или 22,5%) СНП. [4-А]

4. Демографические изменения в численности СНП Кулябской зоны в перспективе до 2025 г. будут обусловлены, в основном, развитием аграрного сектора, и выражаются в увеличении числа крупных СНП на 39%, а малых – на 2,8%, и в целом в росте численность сельского населения зоны до 1,014 млн чел. (в 2025 г.) и до 1,061 млн чел. (в 2025 г.).

Тема диссертации соответствует Паспорту специальности 25.00.24– Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география, разделам:

8: Устойчивое развитие территории с учетом ее емкости, а также экономического, социального, человеческого и природного капитала;

11. Территориальная организация и размещение отдельных отраслей хозяйства, других сфер человеческой деятельности, в частности сферы услуг.

Реализация результатов исследований:

- Они могут быть использованы в качестве платформы для разработки районных, региональных и республиканских программ социально–экономического развития территорий;

- Результаты, выводы и рекомендации, приведенные в диссертации, могут быть широко использованы при разработке учебных пособий и проведении лекционно - практических занятий для студентов эконом–географов по темам, связанных с народонаселением.

Личный вклад соискателя выразился в непосредственном участии в сборе и анализе фактического материала, обработке исходных статистических

данных, анализе и обобщении результатов исследования, апробации результатов и формулировании выводов и рекомендаций.

Апробация результатов исследования. Основные положения и практические рекомендации, полученные в ходе исследования, докладывались и обсуждались на межвузовских научных семинарах и научно-практических конференциях (НПК): в КГУ им. А. Рудаки (2012-2020), а также на республиканских НПК: «Некоторые географические аспекты размещения сельского населения Кулябского региона», (Куляб, 2015); «Роль Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки в подготовке специалистов», посвящ. 70-летию университета, (Куляб, 2015); «Некоторые аспекты размещения населения Кулябской зоны, (Куляб, 2018)»; научно-теоретич. конфер. преподавателей Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, (Куляб, 2018).

Публикации. Публикации. Результаты проведенного исследования отражены в 13 публикациях общим объемом 8 п. л., из них 7 публикаций в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертационная работа общим объёмом 188 стр. состоит из введения, пяти глав, заключения, рекомендаций, списка использованной литературы из 165 наименований, 5 приложений, 22 таблиц и 15 рисунков.

Во введении обоснована актуальность темы и описана степень ее разработанности, сформулированы цель, задачи, объект, предмет и методология исследования, отражены научная новизна, теоретическая и практическая ценность полученных результатов, приведены данные о реализации, апробации и публикациях результатов работы.

Первая глава посвящена обзору литературы, вторая - материалам и методам исследований.

В третьей главе «**Научно-методологические исследования размещения и формирования сельского расселения**» - рассматриваются демогеографические особенности региона, территориальная структура населения и изменение структуры сельского населения.

Во четвертой главе «**Особенности размещения и формирования сельского расселения Кулябской зоны**» - анализируются процессы формирования, развития и типология сельского расселения.

В пятой главе «**Основные перспективы размещения и развития сельского расселения Кулябской зоны**» - исследуются основные направления в развитии и размещении производительных сил, определяются проблемы и перспективы дальнейшего совершенствования сельского расселения данной зоны.

В выводах по главам и в заключении обобщены основные результаты диссертационного исследования.

В приложениях приведены сведения о СНП региона, половой структуре населения и их группировках, типизации джамоатов Кулябской зоны по ряду показателей.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Общая площадь Кулябской зоны составляет 12 тыс. км². Зона характеризуется различными специфическими климатическими и экономическими условиями, которые влияют на размещение населения и, прежде всего на его плотность.

В 2020 г. там проживало 1,246 млн. человек. Население Кулябской зоны сосредоточено в 10 районах (рис. 1) и его численность растет сравнительно быстро. В период 2010–2020 гг. этот показатель увеличился на 199,7 тыс. чел., или на 120%, тогда как по республике эта цифра составляла 123,0%. Как видим из табл. 1. в течение последних лет демографическое развитие в Кулябской зоне по сравнению со средними показателями роста численности по республике выше. Активизировалась в зоне и миграция в города. Эта общая для республики закономерность характерна и для Кулябской зоны. Однако в общей численности населения доля сельского населения все же преобладает (табл. 1, рис. 1, 2).

Таблица 1

**Динамика численности населения Республики Таджикистан
и Кулябской зоны***

Годы	Общая численность населения Таджикистана			Общая численность населения Кулябской зоны		
	всего тыс. чел.	в том числе		всего тыс. чел	в том числе	
		город	село		город	село
		в процентах			в процентах	
2000	6127,5	26	74	820,6	20	80
2010	7529,6	30	70	1020,3	21	79
2020	9506,3	26,3	73,7	1245,8	19,3	80,7

**Источник: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан 2021, Душанбе, 2021. - С. 8-12.*

В 2000 г. сельское население в регионе составило 74,0%, а в 2010 г. - 78,0%. В течение 2000–2010 гг. сельское население Кулябской зоны выросло на 136,1 тыс. чел. К 2010 г. возросло и население городов - в 3 раза, составив 22,0% всего населения зоны.

Следует заметить, что до 1989 г. процесс прироста городского населения был высок, но, начиная с 90-х годов, этот показатель стал снижаться. Явными причинами этого стали гражданская война и отъезд из республики тысяч граждан. Так, за период с 1989 г. до 2010 г., доля городского населения увеличилась всего лишь на 1%, с 20 до 21%. Последнее объясняется гораздо более высоким уровнем рождаемости в селах, обусловленным патриархальным образом жизни, отсутствием рабочих мест для женщин, их низким образовательным уровнем, слабым развитием градостроительства и другими факторами.

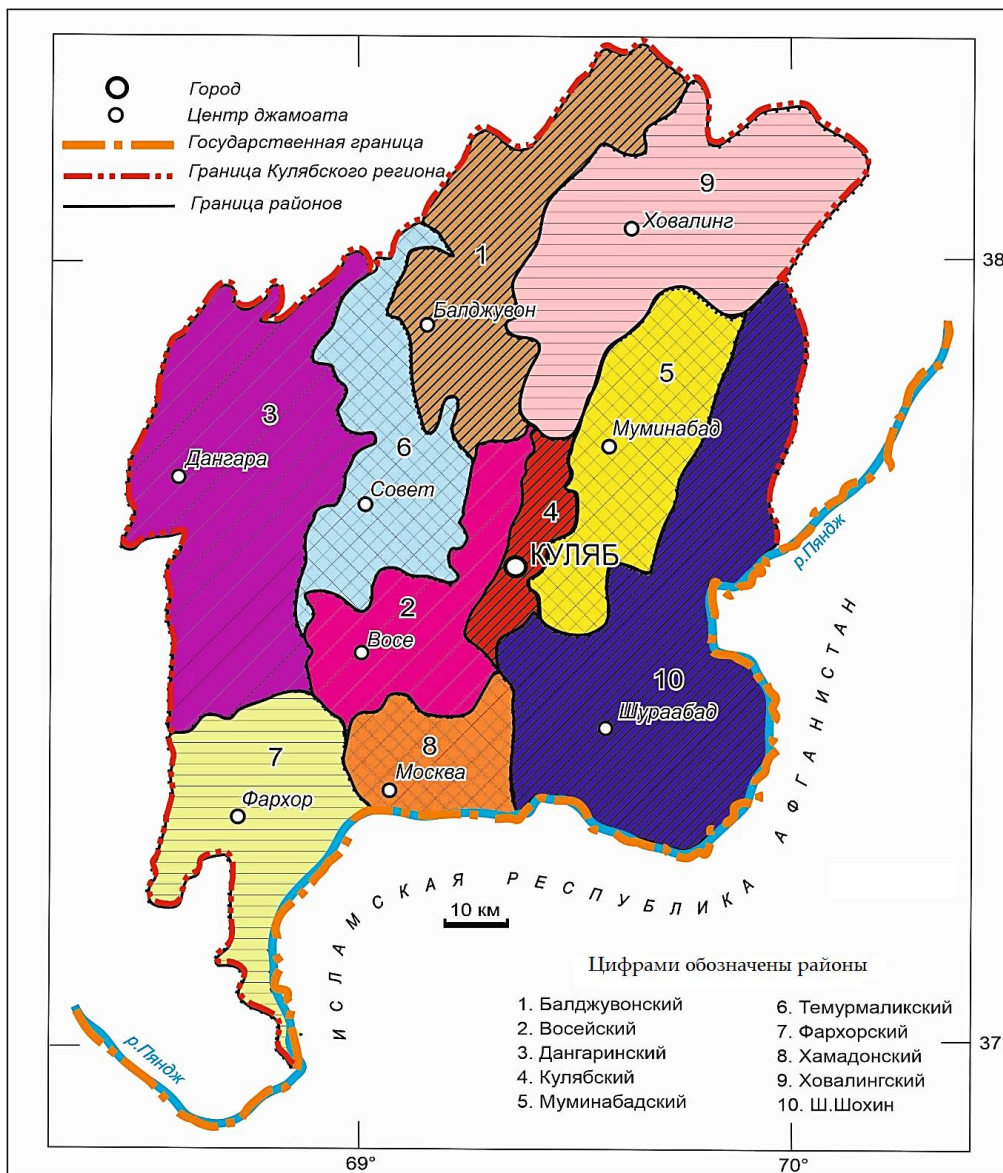

Рисунок 1. Административное деление Кулябской зоны Хатлонской области

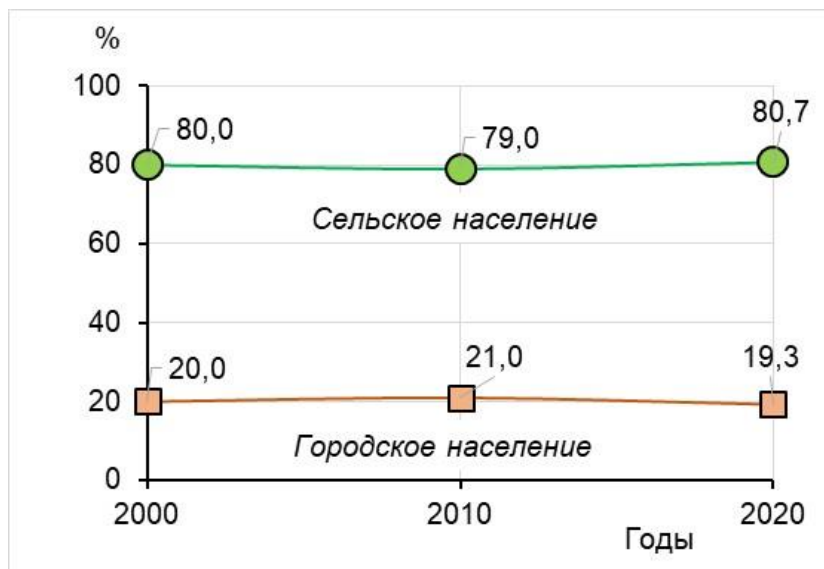

Рисунок 2. Динамика численности населения Кулябской зоны, %

Всего же в Кулябской зоне расположены один город, 6 поселков городского типа и 64 сельских совета (табл. 2).

Таблица 2

Динамика численности городского населения Кулябской зоны*

Города и посёлки	Годы			Прирост населения, %	
	2000	2010	2020	2010 к 2000	2020 к 2010
г. Куляб	77,7	97,5	103,5	94,9	81,7
п. Московский	18,0	21,4	23,0	6,6	15,8
п. Фархор	19,5	23,1	23,7	8,2	15,5
п. Восейский	19,4	23,4	23,4	22,6	17,9
п. Дангаринский	18,2	21,6	27,0	7,1	15,7
п. Муминабадский	11,2	13	13,5	12,5	13,8
п. Советский	7,9	8,7	10,3	5,0	9,1

*Источники: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, Душанбе, 2021. - С. 31-33.

Среди городов РТ город Куляб по численности населения занимает третье место. В 2020 г. в нем проживало 103,55 тыс. чел. Число жителей Куляба постоянно растет, превышая темпы роста по сравнению с остальным Таджикистаном. Так, за период 1959–1970 гг. количество его жителей возросло на 174%, в то время, как например, в г. Худжанде этот рост составил 130%. В сельской местности также происходило интенсивное строительство сельских населенных пунктов (СНП) и рост рождаемости.

Одним из характерных демографических и экономических показателей является плотность населения, то есть, степень населённости конкретной территории. Определяется населенность расчетом, когда численность постоянного населения делят на площадь их расселения (в км²). Плотность населения Л.П.Харченко [2006, с.88] рекомендует характеризовать следующим образом (табл. 3).

Исходя из этого, районами с малой плотностью населения в Кулябской зоне следует считать горные местности, например, Бальджуванский, Ховалингский, и Ш. Шохинский районы, в которых население составляло в 2010 г. от 16 до 28,5 чел. Остальным семи районам Кулябской зоны присущи средняя и высокая плотность населения, составлявшая в 2020 г. 66 - 682 чел.

Таблица 3

Степень плотности населения*

На 1 км ²	Оценка
До 30,0	Малая плотность населения
31,1–70	Средняя плотность населения
71,1–100,0	Плотность населения выше среднего
101–200	Высокая плотность населения
Свыше 201 и выше	Очень высокая плотность населения

Как свидетельствуют наши расчеты, плотность населения Кулябской зоны повсеместно возрастает. Если в 2000 г. она составляла 95,1 чел., то спустя десять лет, в 2010 г. плотность составила 166,2, то есть, возросла на 71,1 тыс. человек, или на 74,8%. Но, к 2020 г., этот показатель возрос незначительно, достигнув 167 чел., увеличившись, т. о., на 0,5%.

Плотность населения зависит от следующих факторов:

- 1) природно-географических;
- 2) социально-экономических;
- 3) исторических особенностей размещения населения;
- 4) от уровня прироста и смертности населения зоны.

Таблица 4

**Размещение сельского населения Кулябской зоны в 2020 г.
по высотным поясам***

Пояс	Высота над ур. м.	Территория, тыс. км ²	Численность населения, тыс. чел.	Плотность населения на 1 чел./ км ²
Равнинный	400-600 м	3,3	433	131,2
Предгорный	600 - 1000	2,2	260	118,1
Среднегорный	1001 - 2000	3,1	120	38,7
Высокогорный	Выше 2001	3,4	108	31,7
Всего:		12,0	921	80,0

**Источник: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан*

Анализ размещения населения, хозяйственной деятельности и условий жизни в Кулябской зоне позволяет выделить в распределении населения 4 вертикальных природно-географических пояса (табл.4, рис.3).

1) **Долинный пояс** - это территории Хамадонского, Фархорского, Восейского и других районов, расположенных на высокогорных равнинах. Здесь имеются хорошие экономические условия, близость к промышленным центрам, наличие хороших транспортных дорог. Площадь равнинной зоны составляет 3,3 тыс. км², на которых постоянно живут около 433 тыс. чел. Соответственно, плотность населения здесь самая высокая до 131,2 чел./км². Это самый высокий показатель, однако, существуют внутрирайонные различия. Например, плотность населения в Восейском районе - 225,8 чел./км², в Хамадонском - 257,8, Фархорском - 115,3 чел./км².

2) **Предгорный пояс** - территории Кулябского, Дангаринского, частично Восейского, Хамадонского, Фархорского районов. Общая площадь - около 2,2 тыс. км². В этом поясе живут 260 тыс. чел. Плотность населения - 118,1 чел./км².

3) **Среднегорный пояс** - территории Темурмаликского, частично Ш. Шохинского, Муминабадского, Бальджуванского и Ховалингского районов.

Площадь среднегорья составляет 3,1 тыс. км². , с населением в 120 тыс. чел., а его плотность достигает 38,7 чел./км².

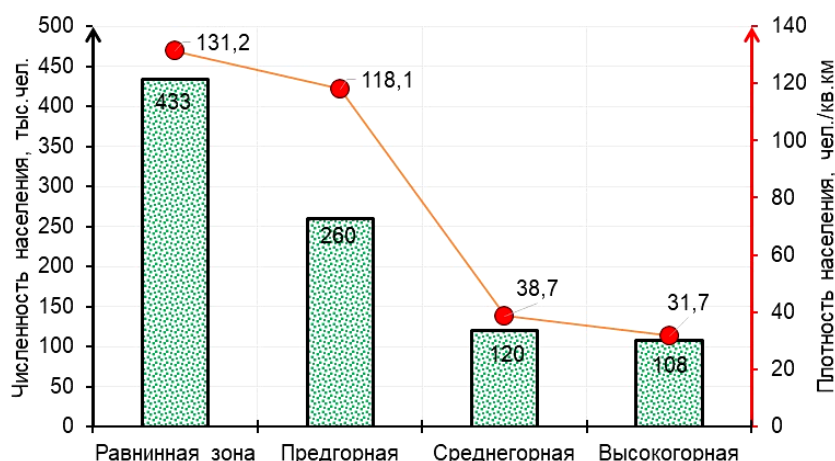

Рисунок 3. Размещение сельского населения Кулябской зоны в 2020 г. по высотным поясам и его плотность

4) Высокогорный пояс—это Ховалингский, Муминабадский, Бальджуванский и Ш. Шохинский районы, где живут около 108 тыс. чел., а плотность населения самая малая

В Кулябской зоне сформировался весьма характерный состав населения. Среди местного населения наибольшую группу представляют дети, подростки и молодёжь. Так, в 2000 г. население до 16–летнего возраста в этой зоне составляло 47,3%, а в 2020 г.—48,2%. Доля населения в трудоспособном возрасте в регионе незначительная. Например, в 2020 г. этот показатель в сельской местности составлял 59,6%, а лица старше трудоспособного возраста—3,1%. Средний возраст в Кулябской зоне составляет 22 года, а в СНП зоны - 21 год (рис. 4).

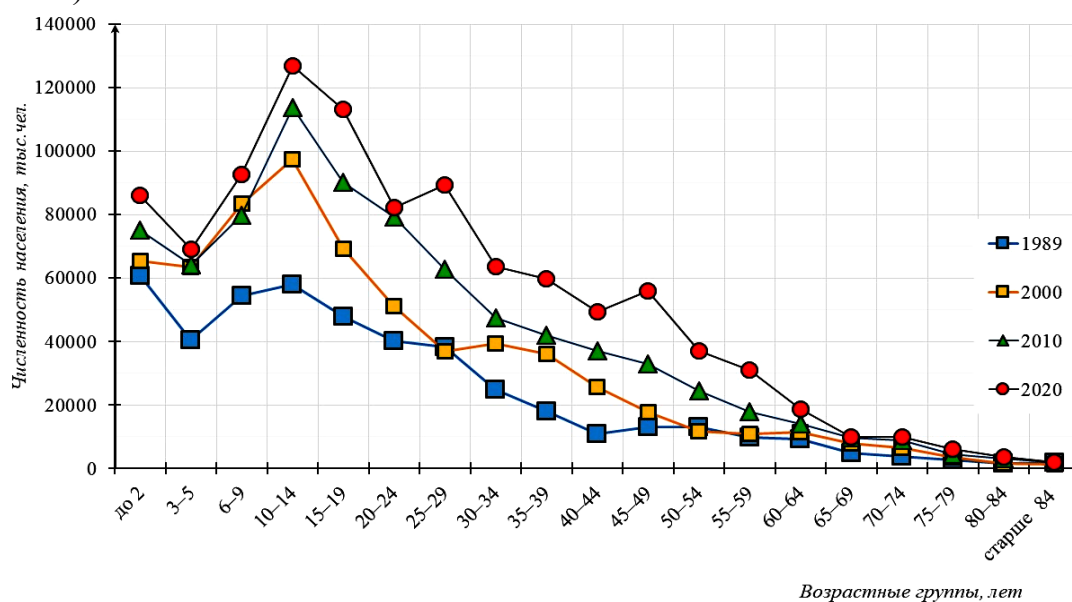

Рисунок 4. Состав населения Кулябской зоны по возрастным диапазнам

Среди регионов Таджикистана Кулябская зона выделяется и по половой структуре населения (табл.5). По удельному весу в ней преобладают женщины, и это, как правило, во всех СНП.

Таблица 5

Состав населения СНП по полу, в %*

Районы	2000 г.		2010 г.		2020 г.	
	доля мужчин	доля женщин	доля мужчин	доля женщин	доля мужчин	доля женщин
Бальджуванский	50	50	49,5	50,5	49,5	50,5
Восейский	49,0	51,0	48,7	51,3	50,4	49,6
Дангаринский	49,2	50,8	46,2	53,8	50,3	49,7
Кулябский	49,9	50,1	49,8	50,2	50,1	49,9
Хамадонский	50,8	49,2	49,8	50,2	49,9	50,1
Муминабадский	49,2	50,8	52,1	47,9	50,6	49,4
Фархорский	49,4	50,6	49,6	50,4	50,2	49,8
Темурмаликский	49,6	50,4	50,3	49,7	49,8	50,2
Ховалингский	50,1	49,9	49,7	50,3	49,7	50,3
Ш. Шохинский	49,2	50,8	50,1	49,9	51,2	48,8
Всего по зоне:	49,5	50,5	49,8	50,2	50,2	49,8

*Источник: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан по Хатлонской области

Например, в 2020 г. мужчины составляли 49,5%, а женщины - 50,5%; только в Муминабадском, Восейский районе наблюдалось равенство между числом мужчин и женщин - 50,1%; а в Ш. Шохинском районе мужчин оказалось немного больше - 51,2%.

Учеными-демографами такое соотношение полов расценивается как благоприятное для перспективы социального развития общества, роста населения и развития производительных сил.

Большая численность, или даже преобладание мужского населения дает возможность реализовывать трудоемкие проекты, организовывать производства, в которых именно мужчины являются соответствующим трудовым ресурсом. Примером этого могут служить добыча полезных ископаемых, работа в золотоносных шахтах, сельскохозяйственные работы в условиях высокогорья и любой тяжелый ручной труд.

Кроме этого, благоприятное соотношение мужчин и женщин в молодых и средних возрастных группах явно способствует установлению брачно-семейных отношений, которые, в свою очередь благоприятствуют естественному воспроизводству населения в перспективе.

Соразмерность числа мужского и женского населения (рис. 5), особенно в трудоспособных группах, благоприятно влияет на социальное и экономическое состояние общества.

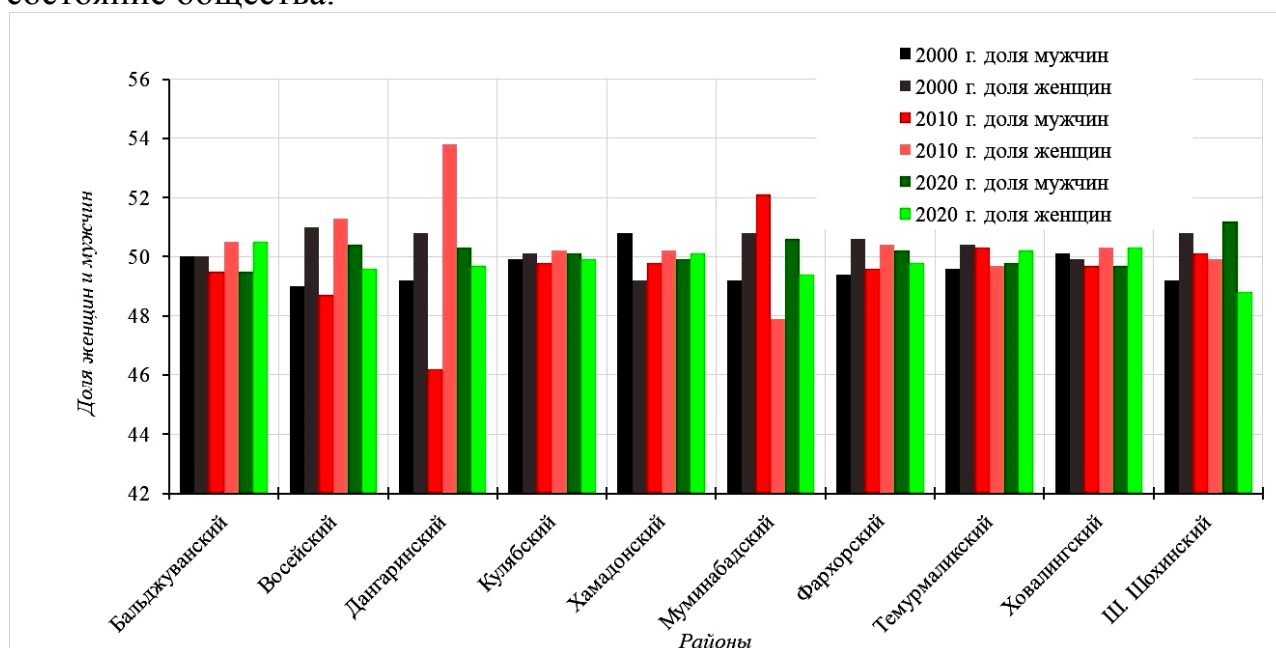

Рисунок 5. Состав населения СНП по полу в Кулябской зоне, в %

Еще одним важным показателем качества населения является его этнический состав, который иногда определяется по религиозной принадлежности, владению тем или иным языком и другим факторам. По значительным изменениям национального состава населения в течение определенного периода можно установить процессы этнической миграции или дифференциации.

Национальный (этнический) состав населения Кулябской зоны не отличается большим разнообразием (табл. 6, рис. 6),

Таблица 6
Национальный состав населения Кулябской зоны, чел.*

Нации	1989	2000	2010	2020
Таджики	404766	593527	714534	843935
Узбеки	53187	47933	70529	75301
Русские	1540	650	128	133
Татары	168	84	32	38
Украинцы	123	14	159	163
Турки	83	106	5	7
Цыгане	73	171	1258	1302
Лакаи	2560	6715	7015	7030
Всего:	462500	649200	793660	927909

*Источник: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан по Хатлонской области.–Бохтар, 2020.–С. 75-78.

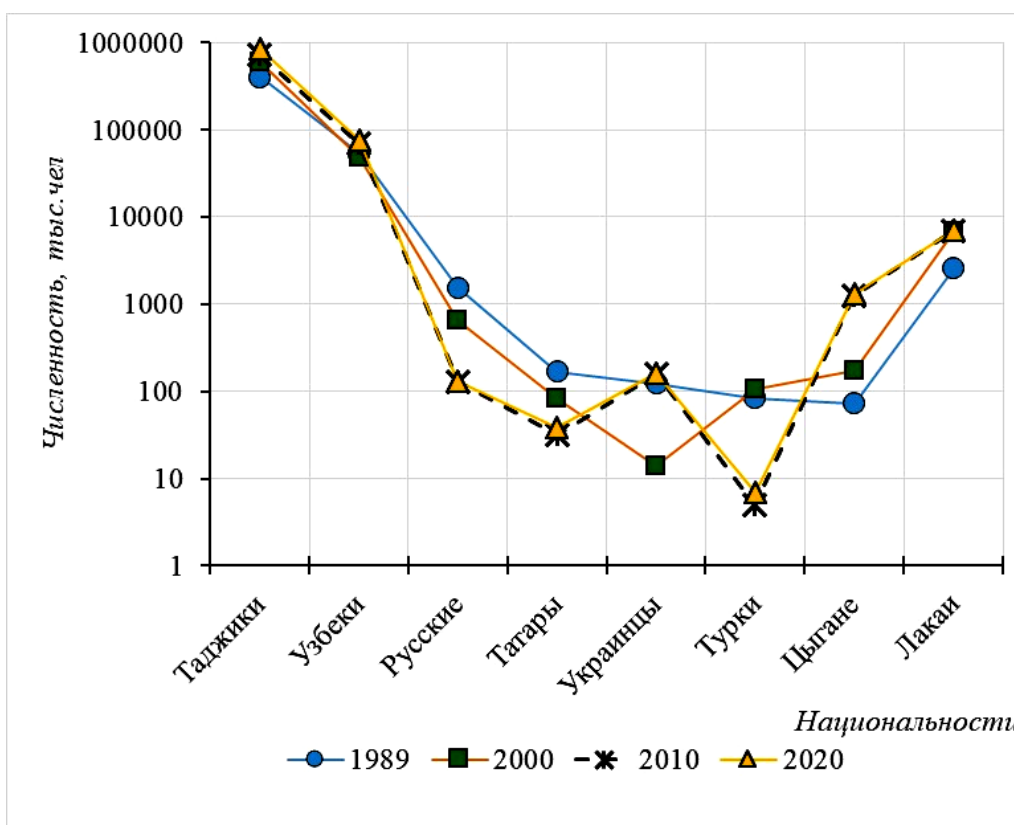

Рисунок 6. Национальный состав населения Кулябской зоны, тыс.чел.

Таджики живут в основном в долинах и горных районах. По численности таджиков административные районы различаются. В Ш. Шохинском, Муминабадском и Ховалингском районах таджики составили 97–98% населения, а в Дангаринском, Восейском, Темурмаликском и Фархорском районах - от 93% до 95% населения. На территории Кулябской зоны имеются СНП, в которых таджики составляют 100% численности населения. Это Даи Кози, Оби тира, Кавок (Ш. Шохин), Момандиён, Чарги, Чилдухтарон (Муминабадский район), Зелолак, Садбарго (Ховалингский район).

Второе место по численности населения по национальности занимают узбеки. По данным 2020 г., в Кулябской зоне проживают более 75,3 тыс. узбеков, или около 8,1% от общей численности населения зоны. Они живут в основном в долинных и предгорных районах. Узбеки проживают в основном в Восейском, Темурмаликском и в Дангаринском районах.

В Кулябской зоне проживают и русские (128 чел., данные 2020 г.) или 0,02% населения зоны. Они живут, в основном в крупных сельских и городских поселках. Кроме того, в описываемом регионе проживают также азербайджанцы, белорусы, башкиры, киргизы, корейцы, осетины, цыгане и представители других национальностей и народностей.

В советский период этнический состав был более разнообразным, однако в результате длительной гражданской войны, происходящей в 1992-1997 гг., наблюдался массовый выезд из Таджикистана русскоязычного населения. В результате в этническом составе населения произошли значительные изменения: численность русскоязычного населения резко уменьшилась, а местного населения—увеличилась.

Результаты переписи населения Таджикистана, прошедшей в 2020 г., продемонстрировали достаточно высокий образовательный уровень в целом по стране: 6% имели высшее образование, 1 - неоконченное высшее; 7 - среднее специальное; 63 - среднее общее; 17 - неполное среднее; 6% - начальное образование. И всего лишь 0,5% населения страны старше 15 лет, были неграмотными, то есть, не умели читать и писать. Приведенные данные утверждают, что образовательный уровень населения Республики Таджикистана достаточно высокий. В Кулябской зоне число лиц с высшим образованием несколько меньше, достигая 65 чел. (или 6%) (табл. 7, рис.7.) от населения зоны, охваченной образованием. Видно, что в Кулябской зоне образовательный уровень несколько ниже, чем по республике.

Таблица 7.

**Динамика уровня образования населения Кулябской зоны
в период 2000–2020 гг.***

Годы	На 1000 чел. в возрасте 15 лет и старше					
	высшее	неполное высшее	среднее специальное	среднее общее	среднее неполное	начальное общее
2000	53	7	56	613	180	76
2020	65	16	76	713	195	68

*Источник: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан

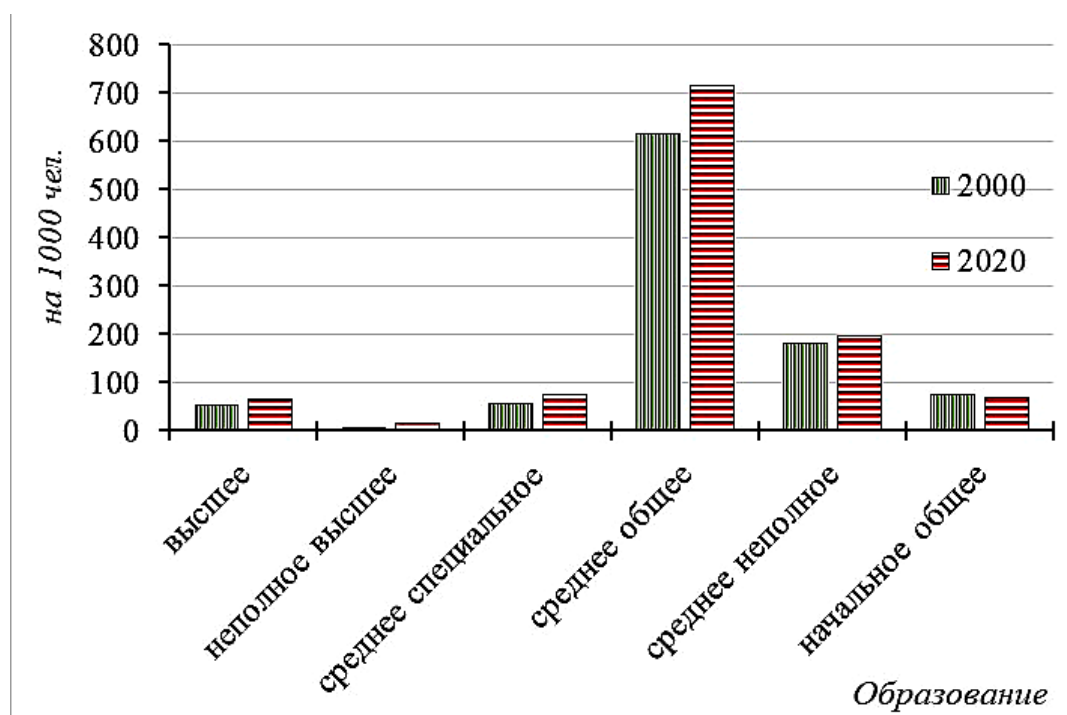

Рисунок 7. Динамика уровня образования населения Кулябской зоны на 1000 человек в возрасте 15 лет и старше за 2000 г. и 2020 г.

Достоверность прогноза численности населения зависит как от точности исходной информации, которую составляют данные переписей населения,

текущего учёта демографических событий и выборочных обследований населения, так и от обоснованности гипотез об изменении демографических процессов под влиянием всего комплекса социально–экономических условий. Для прогноза численности населения используются следующие методы:

- 1) метод возрастных передвижек;
- 2) метод экспертных оценок;
- 3) метод демографических моделей;
- 4) метод экстраполяции.

Исходя из этого и применяя метод экстраполяции мы допускаем, что численность сельского населения Кулябской зоны за 5 лет–2020–2025 гг. увеличится на 13%, составив 1 млн. 13,8 тыс. чел.; спустя пять лет, в 2030 г. оно вновь увеличится на 4,6%, достигнув 1 млн. 60,5 тыс. чел. (табл. 8, рис.8).

Между 2025–2030 гг. сельское население вырастет на 65,6 тыс. человек, или на 6,09%.

Как видно из табл. 8, ожидается увеличение сельского населения Восейского, Ховалингского, Кулябского, Фархарского районов. К 2025 г. численность сельского населения в них возрастет соответственно до 196,3 тыс. чел.; 63,4; 120,5; 146,7 тыс. чел.

После 2030 г. этот показатель в некоторых районах несколько снизится. По нашему мнению, это произойдет, в основном, в долинных районах - Кулябском, Восейском, Хамадонском, Фархорском и Дангаринском. [7-А]

Таблица 8

**Прогноз численности сельского населения Кулябской зоны, тыс. чел.
(по расчетам автора)**

Территория	2025	2030.	Прирост, тыс.чел.
Всего сельского населения по зоне	1010,2	1075,8	65,6
В том числе:			
Бальджуванский район	36,2	46,5	10,3
Восейский район	196,3	201,5	5,2
Кулябский район	120,5	128,7	8,2
Дангаринский район	130,2	140,2	10,0
Муминабадский район	70,6	76,6	6,0
Темурмаликский район	58,4	61,8	3,4
Хамадонский район	127,5	132,0	4,5
Ховалингский район	63,4	68,4	5,0
Фархорский район	146,7	154,7	8,0
Район Ш. Шохин	60,4	65,4	5,0

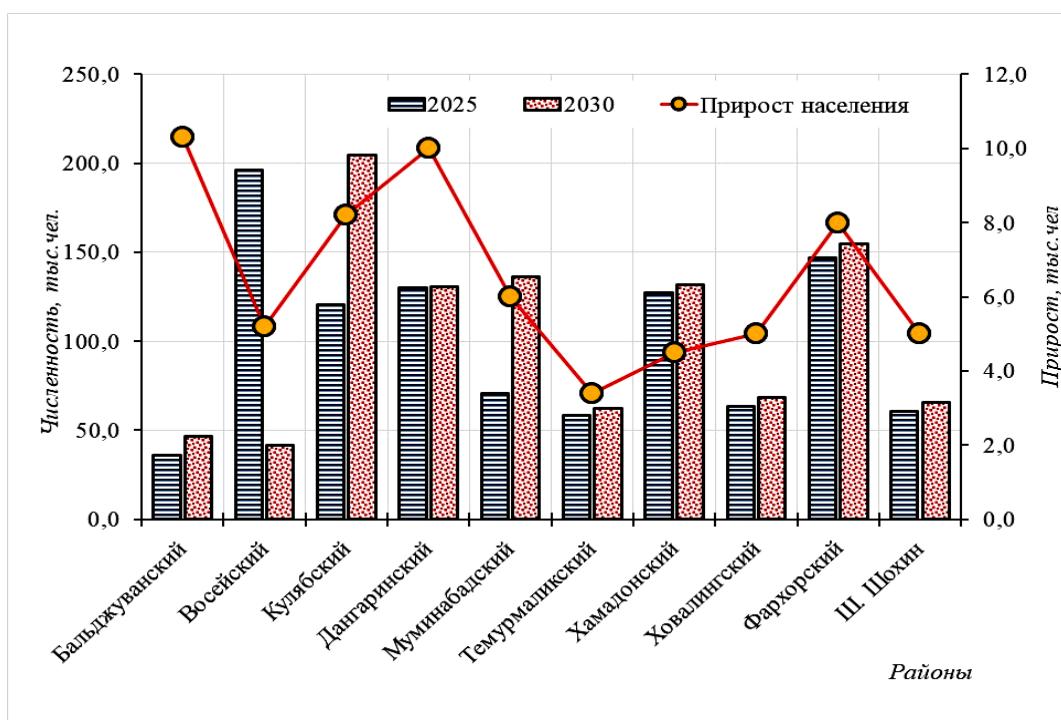

Рисунок 8. Прогноз численности сельского населения Кулябской зоны, тыс. чел. (по данным автора)

В перспективе в Кулябской зоне (между 2020–2025 гг.) предполагается создать следующие системы расселения: межрайонные Шохинская, Ховалингская и Муминабадская; районные - Саричашминская и Себистанская; некоторые местные системы расселения - Бальджуванская, Даштиджумская и др.

Прогноз развития СНП Кулябской зоны по численности населения в поселениях разного масштаба приведен в табл.9.

**Таблица 9
Прогноз развития СНП Кулябской зоны по численности населения, % (по данным автором на основе статданных)**

Годы	Поселения			
	малые поселения (до 500 чел.)	средние поселения (501–1000 чел.)	большие поселения (1001–3000 чел.)	крупные поселения (св.3000 чел.)
2020	3,0	5,1	53,7	38,2
2025	2,8	4,5	54,4	39,3
2030	2,2	4,0	55,3	38,5

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В процессе исследования нами получен ряд новых научных результатов.

1) в Кулябской зоне сельское население и сельское расселение размещены неравномерно. На территории зоны находится 768 сельских поселений. В СНП проживает более 1,0 млн. чел. Более 85% сельского населения зоны размещены в долинах и предгорных районах. Крупные и средние сельские поселения размещены в долинах и предгорных районах. На долю этих поселений приходится около 90% всех СНП региона, и расположены они в Восейском, Кулябском, Фархорском и Хамадонском районах. Мелкие поселения находятся в Бальджуванском, Ховалингском, Шохинском и частично Муминабадском районах. Кроме того, в зависимости от высоты местности изменяются и формы СНП, их функциональность, занятость населения и т.п [8-А].

2) Кулябская зона имеет свои демографические особенности. В регионе сохраняется самый высокий показатель прироста населения среди всех других регионов Таджикистана. Ежегодно в сельских поселениях оно увеличивается на 14–15 тыс. чел. Уровень рождаемости в зоне высокий [2-А, 6-А].

3) Высокая рождаемость объясняется такими факторами как слабым развитием промышленности (Кулябский регион производит всего лишь 9% промышленной продукции всей страны), большая часть женщин трудоспособного возраста региона являются домохозяйкам, и всего лишь 26% женщин трудоустроены (подтверждается идея о том, что занятость женщин в общественном труде снижает уровень рождаемости), влиянием патриархального образа жизни, длительным фертильным периодом женщин в связи с ранним возрастом вступления в брак, соответствующее этому большее число рождений детей, снижением уровня смертности и др [1-А, 4-А].

4) Кулябская зона имеет своеобразную структуру населения. В его общей численности преобладают дети, подростки и молодежь. На долю этих возрастных группы приходится 48,2% населения зоны. В СНП зоны средний возраст составил 21 год. В удельном весе населения преобладают женщины [3-А].

5) Для сельского расселения Кулябской зоны характерны высокая доля населения СНП (свыше 82%), высокая плотность сельского населения (от 26 чел./км² до 623 чел./км²), густотой сельских поселений (на каждые 100 км² - более 8 поселений), слабой социальной инфраструктурой, тенденция уменьшения числа малых поселений и увеличения крупных и др [5-А, 6-А].

6) По нашим прогнозам, в 2025 г. число жителей в Кулябской зоне составит около 1,013 млн, а в 2030 г.–превысит 1,06 млн.чел [2-А].

Практические рекомендации

Для совершенствования территориальной организации сельского расселения и повышения ее роли в устойчивом развитии Кулябской зоны Хатлонской области нами предлагается ряд конкретных практических рекомендаций.

1. Необходимо широко и активнее развивать социальную инфраструктуру в СНП зоны, развивать отрасли непроеизводственной сферы. В большинстве малых СНП объекты обслуживания отсутствуют. Недостаточно объектов обслуживания в средних и даже в больших СНП. Потребность в сфере обслуживания высока. Необходимо на 1 тыс. жителей СНП запланировать баню, детсад, ясли, кинозал, библиотеку, кафе, предприятие бытовых услуг, отделение банка и связи, стадион [8-А].

2. Создавать в крупных сельских поселениях промышленные предприятия различной формы собственности. Особенно эффективно создание в большей части СНП цехов или филиалов промпредприятий, например, консервной, текстильной или кожевенной промышленности, ориентированных на внутрисельское потребление [7-А].

3. Развивать транспортную сеть путем строительства новых, расширения и улучшения новых автомобильных дорог, организовать полноценную и эффективную нагрузку железнодорожного транспорта [5-А].

4. Переселить часть СНП, расположенных на поливных землях, занятых под хлопчатник, в малонаселенные СНП и одновременно с этим интенсифицировать процесс освоения предгорных и горных поясов, построить жилые поселки, налаживать промышленность путем освоения полезных ископаемых, развития животноводства, садоводства, виноградарства, картофелеводства, создания предприятий по обработке продукции горнодобывающих отраслей и отраслей сельского хозяйства, развития туризма. По данным диссертанта в Кулябской зоне под садоводство и виноградарство можно использовать свыше 200 тыс. га, из которых 90 тыс. га составляют богарные виноградники [3-А].

5. Особенно важно развивать аграрно-промышленные комплексы, которые создадут рациональное сочетание, когда в одном, или в близкорасположенных СНП будут сосредоточены выращивание и переработка сельхозпродукции. Благодаря этому значительно сократятся потери урожая, у сельчан появятся дополнительные рабочие места и новые виды продуктов. В конечном итоге это приведет к повышению материального уровня жизни сельчан, освоению ими новых профессий, культурному росту [2-А, 6-А].

6. Укрупнить СНП с целью повышения занятости населения, поскольку малые СНП не имеют возможности технологического развития, и имеют низкую эффективность труда. Укрупнение приведет к большей занятости населения, удешевлению создания социальных объектов, экономического развитию и благоустройству СНП. В перспективе укрупнение СНП Кулябской зоны должно стать главной задачей устойчивого развития территории [2-А. 5-А].

7. С целью упорядочения и рационального размещения сложившееся сельское расселение разработать генеральные планы размещения СНП, высвободить ценные поливные и богарные земли для сельскохозяйственного использования. Около 80% СНП, 25% центральных поселков, сельскохоз- и промышленных предприятий Кулябской зоны не имеют генеральных планов, что создает бессистемность и хаотичность в застройке СНП жилыми домами и

другими строениями, самовольные и кустарные постройки. В генеральных планах следует учесть национальный стиль, архитектурные традиции, рельефные, климатические и территориальные условия [7-А, 8-А].

Предложенные рекомендационные меры по совершенствованию сельского расселения Кулябской зоны, по мнению автора, позволят решить ряд проблем, в частности, повысить занятость населения, включая женщин, через появление новых агропромышленных центров, освоения высвободившихся плодородных земель. Последнее вызовет повышение уровня доходов населения и поднятия их материального благосостояния, улучшение условий жизни и здоровья. Все это обеспечит, в совокупности с другими факторами, устойчивое развитие Кулябской зоны Хатлонской области, увеличит его вклад в промышленном и сельскохозяйственном производстве Таджикистана.

Вводы и рекомендации, изложенные в диссертационной работе, найдут практическое применение при территориальном планировании расселения, разработке концепции и схем развития и размещения экономики Кулябской зоны.

СПИСОК РАБОТ АВТОРА, ОПУБЛИКОВАННЫХ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

а) в изданиях, включенных в Перечень рецензуемых научных журналов и изданий, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан

[1-А]. Мирзоев, А. К. Некоторые проблемы естественного прироста Кулябского региона// Вестник Таджикского аграрного университета им. Ш. Шохтемура. «Кишоварз» (Земледелец), 2014, №2 (62).–С.90-92 (на тадж. яз.)

[2-А]. Мирзоев, А. К. Некоторые демогеографические проблемы Кулябской зоны //Вестник Таджикского аграрного университета им. Ш. Шохтемура. «Кишоварз» (Земледелец), 2018, №2 (78).–С.104-106 (на тадж. яз.).

[3-А]. Мирзоев, А. К., Мирзоева А. Трудовые ресурсы: использование и перспективы (на примере Кулябской зоны)//Вестник Таджикского национального университета. №1, 2019, стр. 92-95 (на тадж. яз.).

[4-А]. Бобоев А., Мирзоев, А. К. Размещение и развитие сельских поселений Кулябской зоны //Вестник Таджикского аграрного университета им. Ш. Шохтемура. «Кишоварз» (Земледелец), 2021, №2 (91).–С.156-159 (на тадж. яз.)

[5-А]. Мирзоев, А. К. Перспективы развития внутрихозяйственных систем расселения и сети сельских поселений Кулябской зоны// Вестник Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (Естественных наук). 2021, №1-2 (9-10).–С.23-27.

[6-А]. Мирзоев, А. К. Структуры сельского населения Кулябской зоны // Вестник Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (Естественные науки). 2021, №1-2 (9-10).–С.27-33.

[7-А]. Бобоев А., Мирзоев, А. К. Бозоров Х. Особенности переселения населения Хатлонской области// Вестник Таджикского аграрного университета

им. Ш. Шохтемура. «Кишоварз» (Земледелец), 2021. №3 (92).–С.126-129, (на тадж. яз.).

[8-А]. Мирзоев, А. К. Прогноз развития демографической ситуации в сельской местности Кулябской зоны Республики Таджикистан// Вестник Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (Естественные науки). №3 (15), 2022.-С.11-17.

Б) в других изданиях

[9-А]. Мирзоев, А. К. Некоторые географические аспекты размещения сельского населения Кулябского региона//материалы научно–теоретической конференции. г. Куляб, 2015. -С. 32-34 (на тадж. яз.).

[10-А]. Мирзоев, А. К. Некоторые аспекты размещения населения Кулябской зоны//Материалы научно–теоретической конференции преподавателей Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, 27-28 апреля, Куляб, 2018.-С.26-28 (на тадж. яз.).

[11-А]. Мирзоев, А. К. Бахтовари А., Бозоров Х. Трудовые ресурсы: использование и перспективы (на примере Кулябской зоны)//Вестник Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. №1 (24), 2020.-С.23-27. (на тадж. яз.).

[12-А]. Мирзоев, А. К. География Хатлонской области. Учебное пособие. Худжанд, 2021.-120 с. (на тадж. яз.). – в соавторстве с А. И. Рахимовым, Д. К. Баротовым.

[13-А]. Мухаббатова Х.М., Мирзоев, А. К. Влияние природных факторов на расселение населения (на примере Кулябской зоны). Материалы научно–теоретической конференции преподавателей Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, 9 апреля, 2022 г. Куляб, 2022.-С.132-136 (на тадж. яз.).

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ
ба номи АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТУД_911.3(575.3)
ББК 65.04Точ
М 63

МИРЗОЕВ АЗИЗ ҚИМАТОВИЧ

**СОҲТОРИ ҲУДУДИИ ҶОЙГИРШАВИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ ВА
НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚА (ДАР
МИСОЛИ МИНТАҚАИ КЎЛОБИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН)**

Автореферати

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои география
аз рӯи ихтисоси 25.00.24 – Географияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва рекреатсионӣ

Душанбе – с.2023

Кори илмӣ дар кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ иҷро гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Муҳаббатов Холназар Муҳаббатович**
доктори илмҳои география, профессори кафедраи методикаи таълими география ва туризми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон (ДДОТ) ба номи Садриддин Айнӣ.

Муқарризони расмӣ: **Улмасов Раҳмон Улмасович**
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи кишваршиносии хориҷӣ ва Институти муҳочирати Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон.

Назарова Гулчеҳра Шодмоновна
номзади илмҳои география, дотсенти кафедраи информатика ва илмҳои табиатшиносӣ-математикии Донишгоҳи давлатии забонҳо ба номи С. Улуғзода.

Муассисаи пешбар: Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, (ш. Душанбе, к.Айнӣ 44)

Ҳимояи диссертатсия «26» июни соли 2023, соати 11:00 дар маҷлиси Шӯрои диссертатсионии 6D.КOA-058 оид ба ҳимояи диссертатсияҳои докторӣ ва номзадӣ дар заминаи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, дар суроғай 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121 баргузор мегардад.

Шиносоӣ бо диссертатсия дар китобхонаи илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ ва дар сайти <https://www.tgpu.tj> имкон дорад.

Эълони ҳимояи диссертатсия ва автореферат ва дар сайти расмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ, шабакаи интернетии КOA назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сайти <http://vak.tj>, ҷойгир шудааст.

Автореферат фиристода шуд «___» _____ с. 2023.

Котиби Шӯрои диссертатсионӣ
н. и. и., профессор

Ҷӯраев А.Ҷ.

I. ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқот. Дар давраи Истиқлолияти мамлакат проблемаи чобачогузории аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) аҳамият ва мубрамияти махсус дошта, дар навбати аввал ба ҷойгиршавии аҳолии деҳот дахл дорад. Мушкилоти мазкур бо чобачогузории аҳоли, ки ба рушд ва ҷойгиркунии инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсоли ҳамеша (то ин замон) таъсиргузор буд ва ҳаст, маънидод мегардад.

Чи хеле, ки маълум аст, шумораи аҳолии Осиёи Марказӣ хеле босуръат афзоиш ёфта истодааст, аммо аз рӯи нишондиҳандаҳои афзоиши аҳоли мамлакатҳои минтақа аз ҳамдигар фарқияти назаррас доранд ва аз рӯи раванди афзоиши демографӣ Тоҷикистон ҷойи аввалро ишғол мекунад.

Миқдори аҳолии ҷумҳурӣ сол ба сол афзоиш ёфта истодааст. Мисол, дар охири соли 2010 шумораи аҳоли 7 млн. 564,5 ҳаз., дар аввали соли 2020 – 9,5 млн. ва дар охири моҳи октябри соли 2022 аллакай 10 млн. нафарро ташкил додааст. Нишондиҳандаҳои баланди афзоиши аҳоли дар минтақаи Кӯлоб мушоҳида карда мешавад, аммо нисбати миқдори умумӣ дар минтақа аҳолии деҳот (82%) бартарият доранд.

Умуман дар минтақаи Кӯлоб 768 МАД (аз рӯи маълумоти соли 2022) ба ҳисоб гирифта шудааст, ки дар онҳо зиёда аз 1,0 млн. нафар аҳоли зиндагӣ мекунанд. Дар муддати солҳои 2000 – 2020 дар нуқтаҳои аҳолинишини деҳоти (МАД) минтақа аҳоли ба миқдори 136,1 ҳаз. нафар афзоиш ёфтааст.

Рушди шабакаи МАД минтақаи Кӯлоб дар шароити афзоиши умумии миқдори аҳоли ба вуқӯъ омада истодааст, ки он метавонад ҳам ба сараҳоли гардидани маҳалҳои мавҷудбуда ва ҳам ба вучуд омадани маҳалҳои нави аҳолинишин оварда расонад.

Нобаробар ҷойгиршавии аҳолии деҳот дар маҳалҳо ҳам мавҷуд буда ва аз нав пайдошавандаи МАД минтақаи Кӯлоб на танҳо ҷиҳати ояндадорӣ, балки умуман ба талаботи замони ҳозира ҷавобгӯй нест. Ин масъала бо дар назар доштани мақсади рушди на танҳо ин минтақа, балки ҳамаи Тоҷикистон ба мукамалгардонии қатъӣ ниёз дорад. Ба ҳамин сабаб вазъияти баамалномада мубрамияти мавзӯи таҳқиқоти мазкурро таъмин менамояд.

Дарачаи мукамалшавии мушкилот

Асосҳои назариявии ташаккулёбӣ ва чобачогузории аҳолии деҳот дар корҳои илмии географҳо, иқтисодчиҳо ва демографҳои машҳури рус – Б. С. Хорева, В. В. Покшишевский, С. А. Ковалева, А. Е. Слук, Л. П. Харченко, А. Я. Боярский, С. Д. Валантой, И. А. Илийн, В. А. Копилова, И. М. Маергойз ва дигарон аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва такмил дода шудаанд.

Дар Тоҷикистон масъалаҳои чобачогузории деҳот асосан дар давраи таърихи шӯравии он мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба он корҳои илмии худро А. Г. Ҳочибоев (монографияи “Актуальные вопросы воспроизводства населения и эффективного использования трудовых ресурсов Таджикской ССР, с. 1976); С. И. Исломов (“Демография Таджикистана”, с. 1985, “Семья и быт”, с. 1988, “Основы демографии”, с. 2002); А. Сатторов (монографияи

“Совершенствование сельского расселения в Южном Таджикистане”, с. 1989) ва дигарон бахшидаанд.

Баъзе маълумотҳои вобаста ба маскуншавии деҳот дар мақолаҳои А. Утаганов, Н. Хоналиев, Х. М. Муҳаббатов ва як қатор муаллифони дигар воমেҳӯранд.

Дар як замон бояд қайд намуд, ки проблемаҳои ҷобачогузори деҳоти минтақаи Кӯлоб амалан омӯхтаношуда буда, мавзӯи таҳқиқоти диссертатсияро пешакӣ муайян намудааст.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади кор таҳқиқоти хусусиятҳои демографӣ, ҳудуди ҷойгиршавии аҳоли, омӯхтани равандҳои ташаккулёбӣ, рушд ва ҷойгиршавии маскуншавии деҳот ва ҳамчунин, баҳодиҳии нақши онҳо дар сохтори ҳудудии хоҷагиҳо бо муайян намудани ояндадори рушди онҳо дар мисоли минтақаи Кӯлоб, мебошанд.

Объекти таҳқиқот – маскуншавии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб.

Мавзӯи таҳқиқот – раванди ташаккулёбӣ, рушди ҷобачогузори аҳолии деҳот бо дар назар доштани хусусиятҳои табиӣ, иқтисодӣ ва демографии минтақаи таҳқиқшаванда.

Масъалаҳои таҳқиқот. Барои ба даст овардани мақсадҳои зикршуда мебояд масъалаҳои зерин ҳалли ҳудро ёбанд:

- таҳқиқи сабабҳои афзоиши баланди аҳоли;
- муайян кардани типологияи маскуншавии деҳот ва масъалаҳои рушди онҳо;
- таҳлили иқтисодӣ-географии ҷобачогузори аҳолии деҳот;
- омӯхтани ҷойгиршавӣ ва рушди маскуншавии деҳот;
- пешбинӣ намудани динамикаи афзоиши аҳолии деҳот;
- асоснок кардани самтҳои базавии такмилёбии ҷобачогузори аҳолии деҳот.

Методология ва усули таҳқиқот. Асоси методологии таҳқиқоти мазкур муносибатҳои анъанавии барои илми иқтисодӣ-географӣ: тавсифӣ, ҳудудӣ, маҷмӯӣ, ки асоси таҳқиқотҳои вобаста ба ҷобачогузори аҳолиро таъмин мекунанд ва дар қорҳои илми иқтисодчиҳо, ҷамъиятшиносони хоричӣ, русиягӣ, иқтисодчиён-географҳои Осиеи Марказӣ ва ҳамчунин, дар Низомномаҳои асоси қонунӣ дошта, қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ, Барномаҳо, Консепсияҳо ва ғ., оварда шудаанд, мебошанд.

Дар диссертатсия усулҳои ба монанди геоахборотӣ, муқоисавӣ, оморӣ, картографӣ, математикӣ, методи баҳодӣ ва экспертӣ, истифода бурда шуданд. Дар навбати худ тартиби истифодабарии усулҳо аз рӯи масъалаҳои ҳалшаванда муайян карда шудааст.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шудааст.

Марҳилаи якум: шиносӣ бо адабиёти фанӣ, нашршуда ва сайтҳои оид ба омор, демография ва мавзӯҳои географӣ (2012-2015).

Марҳилаи дуюм – сафар намудан ба деҳот, шиносӣ бо деҳоти минтақаҳои кӯҳӣ ва дар ҳамворӣ ҷойгиршудаи минтақа (2015-2018).

Марҳилаи сеюм – ҷамъбасти маълумоти ҷамъоваришуда ва навиштани кори диссертатсионӣ (2018-2021).

Ҳамчун базаи кори диссертатсионӣ корҳои илмӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ, ки дар онҳо (умуман) мушкилоти ҷобачогузорӣ ва аз он ҷумла, ҷобачогузори аҳолии деҳот баррасӣ гардидаанд, хизмат намудаанд.

Базаи ахборотӣ-омории таҳқиқот бо маҷмӯаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ оморӣ ва ҳамчунин бюллетенҳои ҳарсолаи оморӣ муаррифӣ мегарданд.

Таҳлилҳо ва ҳулосаҳои кори диссертатсионӣ ба маводҳои солҳои 1991, 2000, 2020 ва пешбини дарозмуддати то соли 2030, асоснок карда мешаванд.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия.

- умуман кори диссертатсионӣ метавонад ҳамчун асос барои таҳияи лоиҳаҳои инвеститсионӣ вобаста ба рушди устувор ва ҷойгиркунонии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат намояд;

- натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳамчун асос барои коркарди барномаҳои вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ рушди маскуншавии деҳот истифода бурда шаванд.

Навгони илмӣ натиҷаҳои бадастомада чунин мебошанд:

– ошкор намудани масъалаҳои демографӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди ҷобачогузори деҳот бо дар назар доштани омилҳо ва манбаҳои табиӣ, иқтисодӣ, меҳнатӣ ва дигар хусусиятҳои минтақа;

– омӯзиши омилҳо ва хусусиятҳои демографии ҷобачогузори деҳот дар шароитҳои гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ;

– асосноккунии ояндадорӣ ҷойгиркуни ва рушди маҳалҳои деҳотии минтақаи таҳқиқшаванда дар давраи то соли 2030;

– асосноккунии самтҳои асосӣ ҷойгиршавӣ ва рушди системаҳои ҷобачогузори дохили хоҷагидорӣ ва гурӯҳӣ дар ин давраи рушди минтақа;

– таҳқиқи таъсиррасонии манбаҳои инсонӣ ба рушди иқтисодӣ дар шароитҳои ислоҳот ва андозаи механизми тақомули захираҳои меҳнатӣ;

– коркарди тавсияҳо оид ба такмилдиҳии ҷойгиркунии МАД- и минтақа.

Дар раванди кори диссертатсионӣ натиҷаҳои зерини илмӣ ба даст омадаанд.

1). Ба илми иқтисодӣ-географии Тоҷикистон ҷамъбасти таҳлили амиқи маҷмӯии иқтисодӣ-географии маскуншавии деҳоти минтақаи Кӯлоб вобаста ба рушди иқтисодиёт пешниҳод гардиданд.

2). Алоқаи байниҳамдигарии истехсолот ва ҷобачогузори аҳоли дар шароитҳои махсуси вазъи демографӣ, ки дар минтақаи Кӯлоб ба вучуд омадаанд, мушаххас карда шуданд.

3). Масъалаҳои асосӣ демографӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ шаҳрпайдошавӣ дар ҷобачогузори аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб ошкор карда шуданд.

4). Роҳҳои такмилдиҳии ҷобачогузори аҳолии деҳот бо дар назар доштани шароитҳои табиӣ, демографӣ, иқтисодӣ ва дигар хусусиятҳои минтақаи омӯхташаванда пешниҳод гардиданд.

5). Омилҳо ва хусусиятҳои демографии аҳоли дар шароитҳои гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ муайян карда шуданд.

6). Механизми идораи маскуншавии деҳот дар шароити нави хоҷагидорӣ таҳқиқ гардиданд.

7). Ояндадории чойгиркунӣ ва рушди нуқтаҳои аҳолинишини деҳоти минтақа дар давраи то соли 2030 асоснок карда шуданд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот самтнокии коркарди асосҳои илмӣ алгоритми чойгиршавӣ ва рушди ҷобачогузории деҳот дар ҳудуди қисмати Ҷанубу Ғарби Тоҷикистон мебошад.

Аҳамияти амалии кор дар омӯзиши ҷобачогузории иқтисодӣ-географияи деҳоти минтақаи Кӯлоб, ки аз тарафи муаллиф як қатор мушкилот ошкор карда шудааст, мебошад ва ҳалли онҳо барои рушд ва чойгиркунии МАД (дар он) аҳамияти муҳим дорад. Хулосаҳо ва тавсияҳои аз тарафи муаллиф додашуда метавонанд дар банақшагирии амалии ҳудудӣ, ҳамчунин ҳангоми коркарди концепсияҳо ва тарҳҳои рушд, чойгиркунии иқтисодиёт ва пешгӯии системаҳои ҷобачогузории минтақаи мазкур истифода бурда шаванд.

Мавқеъҳои асосии илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд.

1. Тағйирёбии миқдор ва таркиби аҳолии минтақаи Кӯлоб ҳислати хаттиро доро буда, аз афзуншавӣ ва муҳочирати аҳоли вобастагӣ доранд.

2. Ҷобачогузории деҳоти минтақаи Кӯлоб хусусиятҳои иқтисодӣ-географияи ба монанди нобаробарии чойгиршавӣ, заҳии баланд, гуногунии шароитҳои табиӣ ва дараҷаи қувваҳои истеҳсолкунандаи минтақаро доро мебошад.

3. Типологияи маскуншавии деҳоти минтақаи Кӯлоб гуногун буда, дар рушди деҳаҳои (МАД) хурд (то 500 одам, ё ин ки 16,2% аз миқдори умумии аҳолии минтақа), миёна (аз 501 то 1000 одам, ё ин ки 10,2%) калон (аз 1001 то 3000 одам, ё ин ки 51,1%) ва бузург (зиёда аз 3000 одам, ё 22,5%), шарҳ дода мешавад. [4-М]

4. Тағйироти демографияи шумораи МАД – и минтақаи Кӯлоб то соли 2025 асосан аз рушди сектори аграрӣ вобастагӣ дорад ва бо афзоиши МАД-ҳои бузург 39%, хурд 2,8% ва умуман, афзоиши аҳолии деҳоти минтақа аз 1,014 млн. одам (дар соли 2025) ва то 1,061 млн. одам (дар соли 2030), пешбинӣ мегардад.

Мутобиқат ба Шиносномаи таҳассусии ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мавзӯи диссертатсия ба ду боби таҳассуси 25.00.24 – Географияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва рекреатсионӣ мутобиқ аст:

8: Рушди устувори маҳал бо назардошти иқтидори он, инчунин сармояи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инсонӣ ва табиӣ;

11. Ташкили территориявӣ ва чойгиршавии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, дигар соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла соҳаи хизматрасонӣ.

Амаликунони натиҷаҳои таҳқиқот:

- маводи мазкур метавонанд барои коркарди барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ноҳиявӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ ҳамчун асос истифода бурда шаванд;

- натиҷаҳо, хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия овардашуда метавонанд ҳангоми коркарди воситаҳои таълим ва гузаронидани машғулиятҳои лексионӣ-амалӣ барои донишҷӯёни ихтисоси иқтисодӣ, география аз рӯи мавзӯҳои ҷобачогузории аҳоли алоқаманд, васеъ истифода гардад.

Саҳми унвончӯ дар иштироки бевосита ҷихати ҷамъоварӣ ва таҳлили маводи воқеӣ, коркарди маълумоти омории ибтидоӣ, таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот, апробатсияи натиҷаҳо ва ба шакли муайян даровардани хулосаҳо ва тавсияҳо мебошад.

Апробатсияи натиҷаҳои таҳқиқот. Мавқеъҳои асосӣ ва тавсияҳои амалӣ, ки дар рафти таҳқиқот ба даст омадаанд, дар семинарҳои илмӣ байни мактабҳои олии ва конференсияҳои илмӣ-амалӣ: ДДК ба номи А. Рӯдакӣ (2012-2020), ҳамчунин дар КИА ҷумҳуриявӣ: “Баъзе ҷанбаҳои географии ҷойгиркунии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб”, (Кӯлоб, 2015); “Нақши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар оmodасозии мутахассисон”, ки ба 70-солагии донишгоҳ бахшида шудааст (Кӯлоб, 2015); “Баъзе ҷанбаҳои географии ҷойгиркунии аҳолии минтақаи Кӯлоб”, (Кӯлоб, 2018); конференсияи илмӣ-назариявии муаллимони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, (Кӯлоб, 2018), муҳокима ва гузориш дода шудаанд.

Интишорот. Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда дар 8 нашр бо ҳаҷми 8 ҷ. ҷ., аз он ҷумла дар маҷаллаҳои тақризнавис, ки аз тарафи КАО назди Президенти ҚТ тавсия гардидааст, инъикос ёфтаанд.

Сохт ва ҳаҷми диссертатсия. Кори диссертатсионӣ аз сарсухан, панҷ боб, хулоса, адабиёти истифодашудаи аз 162 номгӯй ва 5 замимаҳо, иборат аст. Диссертатсия дар 110 саҳифаи матни компютерӣ дарҷ гардида, 22 ҷадвал ва 15 расм дорад.

Дар сарсухан мубрамияти мавзӯъ асоснок карда шуда, дараҷаи коркарди он тавсиф гардида, мақсад, вазифаҳо, объект, мавзӯъ ва методологияи таҳқиқот аниқ карда шуда, навгонии илмӣ, арзиши назариявӣ ва амалии натиҷаҳои бадастомада инъикос ёфтааст ва оид ба ҷорӣ намудан, тақриз ва интишороти натиҷаи корҳо маълумот манзур гардидааст.

Боби аввал «Феҳристи адабиёт», боби дуюм «Маводҳо ва усулҳои таҳқиқот».

Дар боби сеюм – **“Таҳқиқоти илмӣ-методологии ҷойгиршавӣ ва ташаккулёбии ҷобачогузории аҳолии деҳот”** хусусиятҳои демографии минтақа, сохтори ҳудудии аҳоли ва тағйир ёфтани сохтори аҳолии деҳот, баррасӣ мегардад.

Дар боби чорум **“Хусусиятҳои ҷойгиршавӣ ва ташаккулёбии ҷойгиршавии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб”** – равандҳои ташаккулёбӣ, рушд ва типологияи ҷобачогузории аҳоли таҳлил карда мешаванд.

Дар боби панҷум – **«Ояндабинии асосии ҷойгиршавӣ ва рушди ҷобачогузории деҳоти минтақаи Кӯлоб»** самтҳои асосии рушд ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда таҳқиқ шуда, проблемаҳо ва пешомадҳои тақрибӣ минбаъдаи ҷобачогузории аҳолии деҳоти минтақаи мазкур таҳқиқ гардидааст.

Дар хулоса натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ҷамъбаст карда шудаанд.

Дар замимаҳо оид ба МАД минтақа ҳаёти ҷинсии аҳоли, гурӯҳбандии онҳо ва дараҷабандии ҷамоатҳои деҳоти минтақаи Кӯлоб аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо, дарҷ карда шудаанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз самтнокии он ба коркарди асосҳои илмии алгоритми ҷойгиркуни ва рушди ҷобачогузори деҳот дар ҳудудҳои қисмати Ҷануби Ғарби Тоҷикистон, иборат аст.

Аҳамияти амалии кори диссертатсионӣ дар он аст, ки ҳангоми омӯзиши иқтисодӣ-географии ҷобачогузори деҳоти минтақаи Кӯлоб як қатор масъалаҳо, ки ҳалли онҳо барои рушд ва ҷойгиркунии МАД аҳамияти муҳим дорад, ошкор гардид. Хулосаҳо ва тавсияҳои муаллифи рисола метавонанд дар банақшагирии ҳудудӣ, ҳамчунин ҳангоми коркарди концепсия ва тарҳҳои рушд, ҷойгиркунии иқтисодӣ ва пешгӯии системаҳои ҷобачогузори минтақаи мазкур амалан истифода бурда шаванд.

II. МАЗМУНИ АСОСИИ КОР

Масоҳати умумии минтақаи Кӯлоб 12 ҳаз. км²-ро ташкил медиҳад. Минтақа бо шароитҳои гуногуни махсуси иқлим ва иқтисодӣ тавсиф мегардад, ки инҳо ба ҷойгиршавӣ ва пеш аз ҳама зичии он, таъсир мерасонад.

Соли 2020 дар минтақаи мазкур 1,246 млн. нафар зиндагӣ менамуданд. Аҳолии минтақаи Кӯлоб дар 10 ноҳияҳо (расми 1) зиндагӣ намуда, аҳолиаш нисбатан зуд афзоиш ёфта истодааст. Дар давраи солҳои 2010-2020 ин нишондиҳанда ба 199,7 ҳазор нафар, ё ин ки 120% зиёд шудааст, ки ин рақам дар ҷумҳурӣ 123%-ро ташкил медиҳад. Чи хеле, ки аз ҷадвали 1 мебинем дар давоми солҳои охир рушди демографии минтақаи Кӯлоб дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои миёнаи афзоиши шумораи аҳоли дар ҷумҳурӣ баланд мебошад. Ҳамчунин, дар минтақа муҳоҷират ба шаҳрҳо ғаъол гардидааст. Ин қонуниятҳои умумии ҷумҳуриявӣ барои минтақаи Кӯлоб низ хос мебошад. Аммо дар миқдори умумии аҳоли ҳиссаи аҳолии деҳот боз бартарият дорад (ҷадв. 1, расм.1, 2).

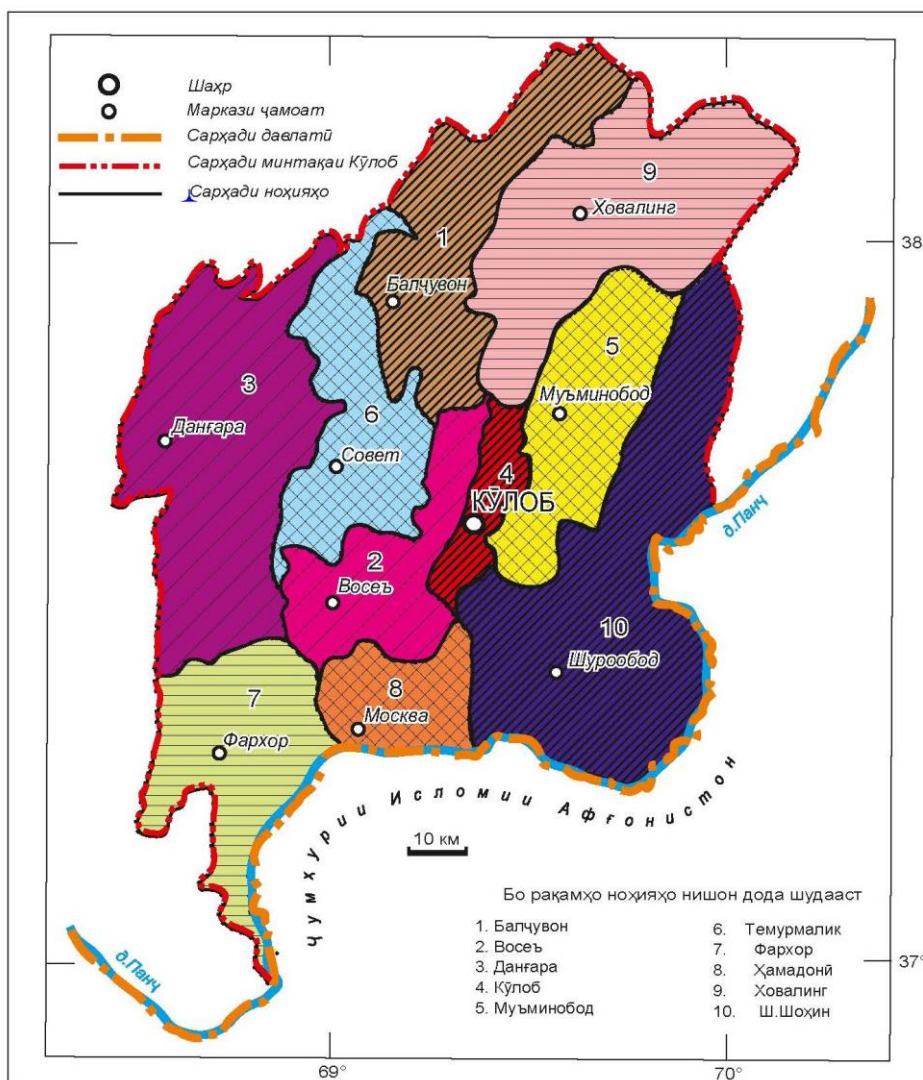
Ҷадвали 1

Динамикаи афзоиши шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаи Кӯлоб*

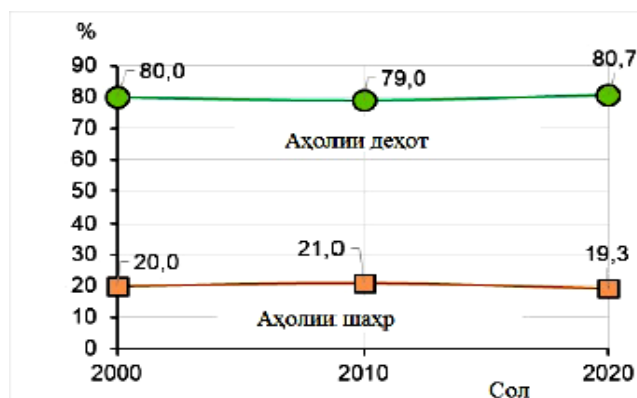
Солҳо	Миқдори умумии аҳолии Тоҷикистон			Миқдори умумии аҳолии минтақаи Кӯлоб		
	ҳамагӣ ҳаз. одам	аз он ҷумла		ҳамагӣ ҳаз. одам	аз он ҷумла	
		шаҳр	деҳа		шаҳр	деҳа
		дарсад			дарсад	
2000	6127,5	26	74	820,6	20	80
2010	7529,6	30	70	1020	21	79
2020	9506,3	26,3	73,7	1245,8	19,3	80,7

*Манбаъ: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, Душанбе, 2021. – с. 8-12.

Соли 2000 аҳолии деҳоти минтақа 74% ва соли 2010 бошад, 78%-ро ташкил додааст. Дар муддати солҳои 2000-2010 аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб ба миқдори 136,1 ҳазор одам афзоиш ёфта, аҳолии шаҳрҳо 3 баробар, ё ин ки 22%, афзун гардидааст.

Расми 1. Тақсими маъмурии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон

Расми 2. Динамикаи афзоиши шумораи аҳолии минтақаи Кӯлоб, %

Мавриди зикр аст, ки раванди афзоиши аҳоли то соли 1989 баланд буд, аммо аз солҳои 90-ми асри гузашта сар карда, ин нишондиҳанда паст шудан гирифт. Сабабҳои аниқи ин ҳолат ҷанги шаҳрвандӣ ва аз ҷумҳурӣ кӯч бастанӣ ҳазорҳо шаҳрванд доништа мешавад. Ҳамин тариқ, дар давраи бисту як сол, аз соли 1989 то соли 2010 ҳиссаи аҳолии шаҳр ҳамагӣ ба миқдори 1%, аз 20 то 21%, афзоиш ёфтааст. Ин ҳолат ба сатҳи баланди таваллуд дар деҳот, ки бо тарзи ҳаёти патриархӣ маънидод мегардад, набудани ҷойи корӣ барои занҳо, сатҳи пастӣ маърифатнокии онҳо, рушди заифи шаҳрсозӣ ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Дар минтақаи Кӯлоб ҳамагӣ 1 шаҳр, 6 шаҳрак ва 64 ҷамоати деҳот мавҷуд мебошанд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2

Динамикаи афзоиши миқдори аҳолии минтақаи Кӯлоб*

Шаҳрҳо ва шаҳракҳо	Солҳо			Афзоиши аҳоли (дар %)	
	2000	2010	2020	2010 нисбати 2000	2020 нисбати 2010
ш. Кӯлоб	77,7	97,5	103,5	94,9	81,7
шаҳраки Москва	18,0	21,4	23,0	6,6	15,8
шаҳраки Фархор	19,5	23,1	23,7	8,2	15,5
шаҳраки Восеъ	19,4	23,4	23,4	22,6	17,9
шаҳраки Данғара	18,2	21,6	27,0	7,1	15,7
шаҳраки Муъминобод	11,2	13,0	13,5	12,5	13,8
шаҳраки Совет	7,9	8,7	10,3	5,0	9,1

*Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, Душанбе, 2021. – с. 31-33.

Дар байни шаҳрҳои ҶТ аз ҷиҳати бузургӣ шаҳри Кӯлоб ҷойи сеюмро ишғол менамояд. Соли 2010 дар он 103,55 ҳаз. нафар зиндагӣ мекард. Миқдори сокинони Кӯлоб дар муқоиса бо дигар мавзӯҳои Тоҷикистон доимо афзоиш ёфта истодааст. Дар давраи солҳои 1959-1970 миқдори сокинони он ба 174% афзоиш ёфтааст, ки ҳамзамон дар шаҳри Хучанд ин нишондиҳанда ба 130% баробар аст. Дар як вақт дар маҳалҳои деҳот ҳамчунин сохтмони нуқтаҳои аҳолинишини деҳот (МАД) ва баландшавии сатҳи таваллуд ба вуқӯъ омадаанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои хоси демографӣ ва иқтисодӣ зичии аҳоли, яъне дараҷаи маскуншавии ҳудудӣ мебошад. Маскуншавии мазкур бо ҳисоби сокинони доимӣ ба масоҳати майдони ишғолкардаи онҳо муайян карда мешавад.

Л. П. Харченко тавсифи зичии аҳолиро ба таври зерин тавсия додааст (ҷадв. 3). Дар ин асос ба зичии аҳолии камдоштаи минтақаи Кӯлоб ноҳияҳои мавзӯҳои кӯҳӣ: Балҷувон, Ховалинг ва Ш. Шоҳин, ки соли 2010 миқдори аҳоли аз 16 то 28,5/км² одамро ташкил додааст, ҳисобидан мумкин аст. Ноҳияҳои боқимондаи минтақаи Кӯлоб бо миқдори аҳолии 66-682 одам/км² зичии аҳолии миёна ва баландро доро мебошанд.

Дарачаи зичии аҳоли*

Дар 1 км ²	Баҳодиҳӣ
То 30,0	Зичии ками аҳоли
31,1-70	Зичии миёнаи аҳоли
71,1-100,0	Зичии аз миёна болои аҳоли
101-200	Зичии баланди аҳоли
Зиёда аз 201	Зичии хеле баланди аҳоли

*Манбаъ: Харченко Л. П. Демография. – М., 2006. – с. 88.

Чи хеле, ки ҳисобҳо нишон медиҳанд, зичии аҳолии минтақаи Кӯлоб ҳамачониба афзоиш ёфта истодааст. Агар соли 2000 зичии аҳоли 95,1 нафар/км² бошад, пас дар даҳ сол, соли 2010 ба 166,2 одам/км² расида, 71,1 ҳаз нафар, яъне, 74,8%-ро ташкил додааст. Аммо соли 2020 ин нишондиҳанда ба 167 одам/км² расида, на он қадар зиёд, 0,54% афзудааст.

Зичии аҳоли ба омилҳои зерин вобастагӣ дорад:

- 1). табиӣ-ҷуғрофӣ.
- 2). иҷтимоӣ-иқтисодӣ.
- 3). хусусиятҳои таърихӣ ҷойгиршавии аҳоли.
- 4). аз сатҳи афзоиш ва фавти аҳолии минтақа.

Ҷойгиршавии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб дар соли 2020 вобаста ба баландиҳо ва минтақаҳо*

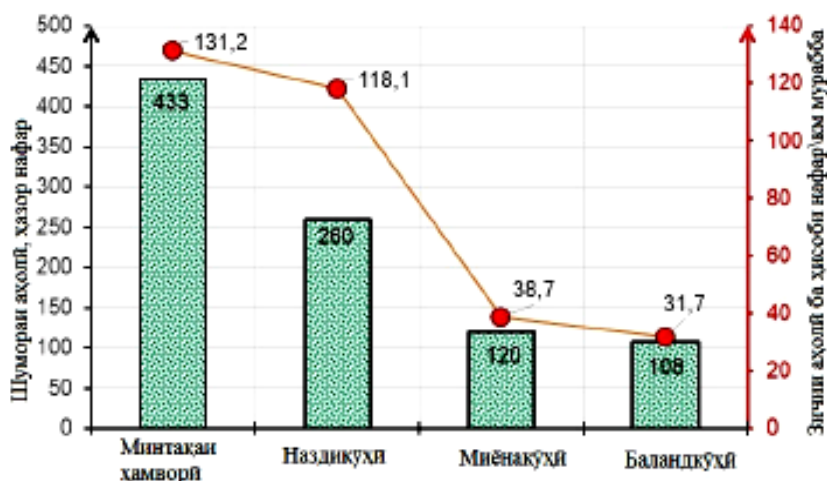
Номгуи минтақа	Баланди мутлақ	Ҳудуд, ҳаз. км ²	Шумораи аҳоли, ҳаз. одам	Зичии аҳоли, одам/км ²
Минтақаи ҳамворӣ	то 600 м	3,3	433	131,2
Доманакӯҳ	600-1000	2,2	260	118,1
Миёнакӯҳ	1001-2000	3,1	120	38,7
Баландкӯҳ	Зиёда аз 2001	3,4	108	31,7
Ҷамагӣ:		12,0	921	80,0

*Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020 – с.25-26.

Таҳлили ҷойгиршавии аҳоли, фаъолияти хоҷагидорӣ ва шароитҳои зисти минтақаи Кӯлоб ҷиҳати ҷудосозии аҳоли ба 4 минтақаи табиӣ-географӣ имкон медиҳад (чадв.4, рас.3).

1). **Минтақаи водигӣ** – ин ҳудудҳои ноҳияҳои Ҷамадонӣ, Фархор, Восеъ ва дигар ноҳияҳои дар ҳамворӣ ҷойгиршударо фаро гирифтааст. Дар ин ҷо шароитҳои хуби иқтисодӣ, наздикӣ ба марказҳои саноатӣ ва роҳҳои хуби нақлиёт мавҷуд ҳастанд. Майдони минтақаи ҳамворӣ, ки дар он 433 ҳаз. нафар зиндагӣ мекунанд, 3,3 ҳаз. км²-ро ташкил медиҳад. Мутаносибан зичии аҳоли дар ин ҷо хеле баланд (131,2 одам/км²) аст. Ин нишондиҳандаи аз ҳама баланд буда, аммо фарқиятҳои дохили ноҳиявӣ вучуд доранд. Мисол, зичии аҳоли дар

ноҳияи Восеъ – 225,8 одам/км², Ҳамадонӣ 257,8 одам/км², Фархор – 115,3 одам/км², ба қайд гирифта шудаанд.

Расми 3. Қойгришавии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб дар соли 2020 аз рӯи баландиҳои минтақа

2). **Минтақаи доманакӯҳӣ** ҳудуди ноҳияҳои Кӯлоб, Данғара, қисман Восеъ, Ҳамадонӣ ва Фархорро фаро гирифтааст. Масоҳати умумӣ наздики 2,2 ҳаз. км². Дар ин минтақа 260 ҳаз. одам зиндагонӣ мекунад. Зичии аҳоли 118,1 одам/км².

3). **Минтақаи миёнакӯҳӣ** – ҳудуди ноҳияҳои Темурмалик, қисман Ш. Шоҳин, Муъминобод, Балҷувон ва Ховалинг. Масоҳати майдони миёнакӯҳ 3,1 ҳаз. км²-ро ташкил медиҳад. Аҳолии минтақаи мазкур 120 ҳаз. нафар ва зичии аҳоли 38,7 нафар/км².

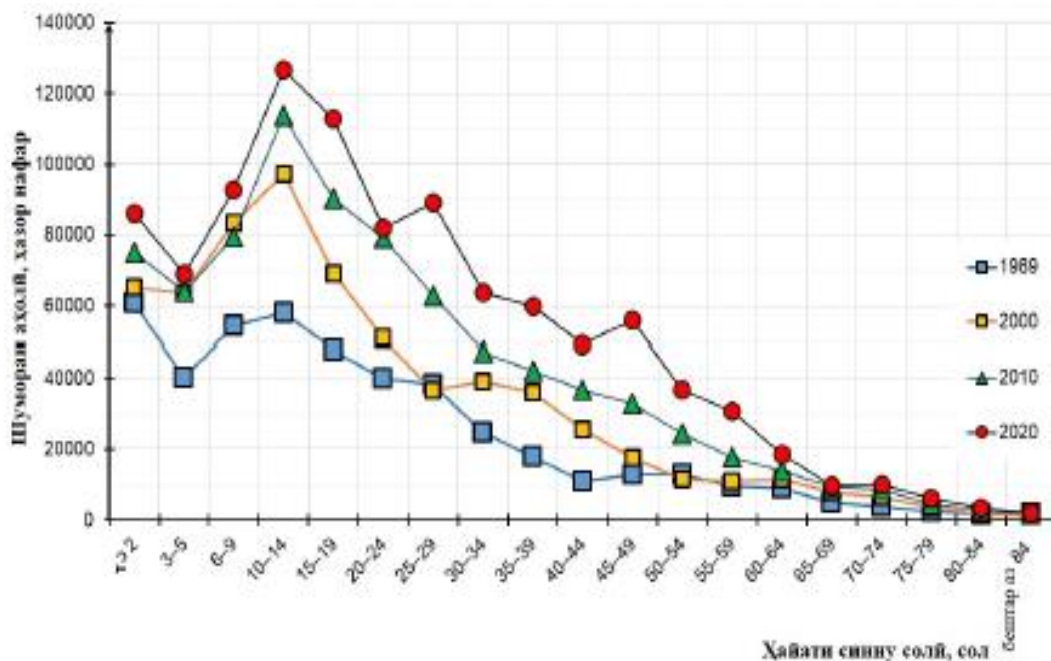
4). **Минтақаи баландкӯҳӣ** – ҳудуди ноҳияҳои Ховалинг, Муъминобод, Балҷувон ва Ш. Шоҳин дохил шуда, ки 108 ҳаз. нафар зиндагӣ намуда, зичии аҳоли аз ҳама кам ба қайд гирифта шудааст (расми 3).

Дар минтақаи Кӯлоб таркиби хеле хоси аҳоли ба вучуд омадааст. Дар миёни аҳолии таҳҷой гурӯҳи нисбатан калонро кӯдакон, наврасон ва ҷавонон, ташкил медиҳанд. Ҳамин тариқ, соли 2000 аҳолии синни то 16-солаи ин минтақа 47,3% ва соли 2020 – 48,2%-ро ташкил додааст. Ҳиссаи аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаи минтақа назаррас нест. Мисол, соли 2020 ин нишондиҳанда дар деҳот 59,6%, аммо шахсони калонсоли қобили меҳнат 3,1%-ро ташкил додааст. Синни миёна дар минтақаи Кӯлоб 22 сола, аммо дар МАД минтақа – 21-соларо ташкил медиҳанд (рас. 4).

Дар миёни минтақаҳои Тоҷикистон минтақаи Кӯлоб бо соҳти чинсии аҳоли фарқ мекунад (ҷадвали 5). Дар ин минтақа ва МАД-ҳои он миқдори занҳо бартарӣ доранд.

Чунин таносуби чинсҳо аз тарафи олимони демограф чихати ояндадорӣ рушди иҷтимоии ҷамъият, афзоиши аҳоли ва рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, мусоид арзёбӣ гардидааст. Миқдори зиёд, ё ҳатто бартарияти шумораи мардон имконпазирии ба амал баровардани лоиҳаҳои меҳнатталаб, ташкил намудани истеҳсолоте, ки дар он маҳз мардон манбаи мувофиқи меҳнатӣ мебошанд, ба

вучуд меорад. Барои ин истихроҷи канданиҳои ғоиданок, кори шахтаҳои тиллодор, корҳои хоҷагии деҳот дар шароити баландкӯҳ ва харгуна меҳнати дастӣ, мисол шуда метавонанд.

Расми 4. Таркиби аҳолии минтақаи Кӯлоб аз рӯи дараҷаи синну сол

Ҷадвали 5

Таркиби аҳолии НАД аз рӯи ҷинсият, дар %*

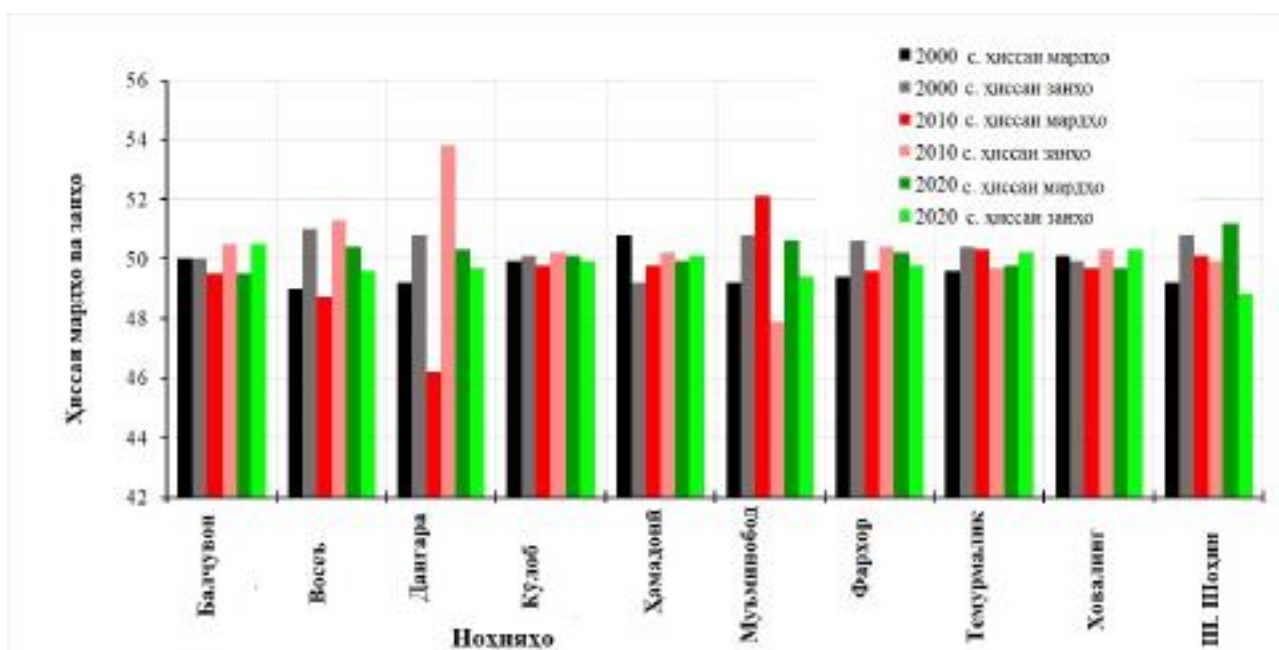
Ноҳияҳо	с. 2000		с. 2010		с. 2020	
	Ҳиссаи мардҳо	Ҳиссаи занҳо	Ҳиссаи мардҳо	Ҳиссаи занҳо	Ҳиссаи мардҳо	Ҳиссаи занҳо
Балҷувон	50	50	49,5	50,5	49,5	50,5
Восеъ	49,0	51,0	48,7	51,3	50,4	49,6
Данғара	49,2	50,8	46,2	53,8	50,3	49,7
Кӯлоб	49,9	50,1	49,8	50,2	50,1	49,9
Ҳамадонӣ	50,8	49,2	49,8	50,2	49,9	50,1
Муъминобод	49,2	50,8	52,1	47,9	50,6	49,4
Фархор	49,4	50,6	49,6	50,4	50,2	49,8
Темурмалик	49,6	50,4	50,3	49,7	49,8	50,2
Ховалинг	50,1	49,9	49,7	50,3	49,7	50,3
Ш. Шохин	49,2	50,8	50,1	49,9	51,2	48,8
Ҳамагӣ дар минтақа:	49,5	50,5	49,8	50,2	50,2	49,8

*Манбаъ: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон.

Мисол, соли 2020 дар минтақа мардҳо 49,5% ва занҳо 50,5%-ро ташкил додаанд; танҳо дар ноҳияҳои Муъминободу Восеъ баробарии шумораи мардону занон – 50,1%, мушоҳида гардидааст; аммо дар ноҳияи Ш. Шохин мардҳо каме зиёд – 51,2%, ба қайд гирифта шудаанд.

Ба ғайр аз ин, таносуби мусоиди миқдори мардҳо ва занҳои гурӯҳи синнашон ҷавону миёна ба ташкили муносибатҳои оилавӣ, ки дар навбати худ ба барқароршавии табиӣ миқдори аҳолии оварда мерасонад, боис мегардад.

Баробарандозагии шумораи мардону занон (расми 5) махсусан дар гурӯҳҳои қобилияти меҳнатӣ дошта ба ҳолатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷамъият таъсири мусоид мерасонад.

Расми 5. Ҳайати аҳолии МАД минтақаи Кӯлоб аз рӯи ҷинсият, дар %

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими аҳолии ҳайати этникии он, ки баъзан аз рӯи тобеияти динӣ, донистани ин ё он забон ва дигар омилҳо муайян карда мешавад, мебошад. Аз рӯи тағйироти назарраси ҳайати миллии аҳолии дар давраи муайян метавон равандҳои муҳочират ё дифференсиатсияи этниро муқаррар намуд.

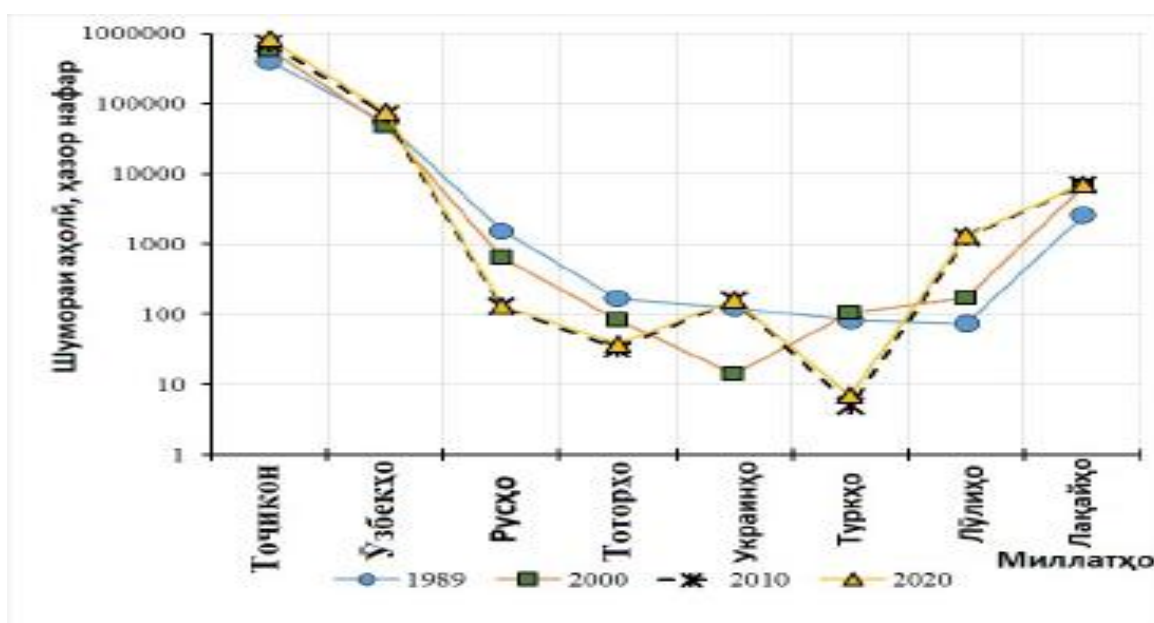
Ҳайати миллии (этникии) аҳолии минтақаи Кӯлоб бо гуногунии зиёд фарқ намекунад (ҷадв. 6, расми 6).

Тоҷикон асосан дар водиҳо ва мавзеҳои кӯҳӣ зиндагонӣ мекунанд. Аз рӯи миқдори тоҷикон ноҳияҳои маъмурӣ фарқ доранд. Дар ноҳияҳои Ш. Шохин, Муъминобод ва Ховалинг тоҷикон 97-98% аҳолиро ва дар ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Темурмалик ва Фарҳор – аз 93 то 95%-ро ташкил медиҳанд. Дар ҳудуди минтақаи Кӯлоб МАД-ҳое мавҷуд ҳастанд, ки дар онҳо тоҷикон 100%-ро ташкил медиҳанд. Инҳо Даи Қозӣ, Оби Тира, Қавоқ (Ш. Шохин), Момандиён, Чарғӣ, Чилдухтарон (Муъминобод), Зулолак, Садбарго (Ховалинг), мебошанд.

Ҳаёати миллии аҳолии минтақаи Кӯлоб, одам*

Миллатҳо	1989	2000	2010	2020
Тоҷикон	404766	593527	714534	843935
Узбекҳо	53187	47933	70529	75301
Русҳо	1540	650	128	133
Тоторҳо	168	84	32	38
Украинҳо	123	14	159	163
Туркҳо	83	106	5	7
Лӯлиҳо	73	171	1258	1302
Лақайҳо	2560	6715	7015	7030
Ҷамағӣ:	462500	649200	793660	927909

*Манбаъ: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон – Бохтар, 2020.– с. 75-78.

Расми 6. Ҳаёати миллии аҳолии минтақаи Кӯлоб, ҳаз. назар

Аз рӯи шумораи аҳолии ҷойи дуюмро узбекҳо ташкил додаанд. Аз рӯи маълумоти соли 2020 дар минтақаи Кӯлоб зиёда аз 75,3 ҳазор узбекҳо, ё ки наздики 8,1%-ро аз шумораи умумии аҳолии минтақа ташкил медиҳанд. Онҳо асосан дар водихо ва минтақаҳои доманакӯҳ зиндагӣ мекунанд. Узбекҳо асосан дар ноҳияҳои Восеъ, Темурмалик ва Данғара маскун гардидаанд.

Дар минтақаи Кӯлоб русҳо низ (128 одам, 0,02%, 2020) зиндагонӣ доранд. Онҳо асосан дар шаҳраҳои калони деҳот маскун шудаанд. Ба ғайр аз ин, дар минтақаи тавсифшаванда озарҳо, белорусҳо, бошқирҳо, қирғизҳо, кореягӣҳо, осетинҳо, лӯлиҳо ва намояндагони дигар миллатҳо, зиндагонӣ мекунанд.

Дар давраи шӯравӣ ҳайати этникӣ хеле гуногун буд, аммо дар натиҷаи ҷанги шаҳравандӣ, ки солҳои 1992-1997 ба вуқӯъ омад, тарки оммавии аҳолии русзабон аз Тоҷикистон мушоҳида гардид. Дар натиҷа дар ҳайати этникии аҳоли тағйироти ҷашмрас ба вуқӯъ омад: шумораи аҳолии русзабон кам шуда, аҳолии маҳаллӣ афзоиш ёфт.

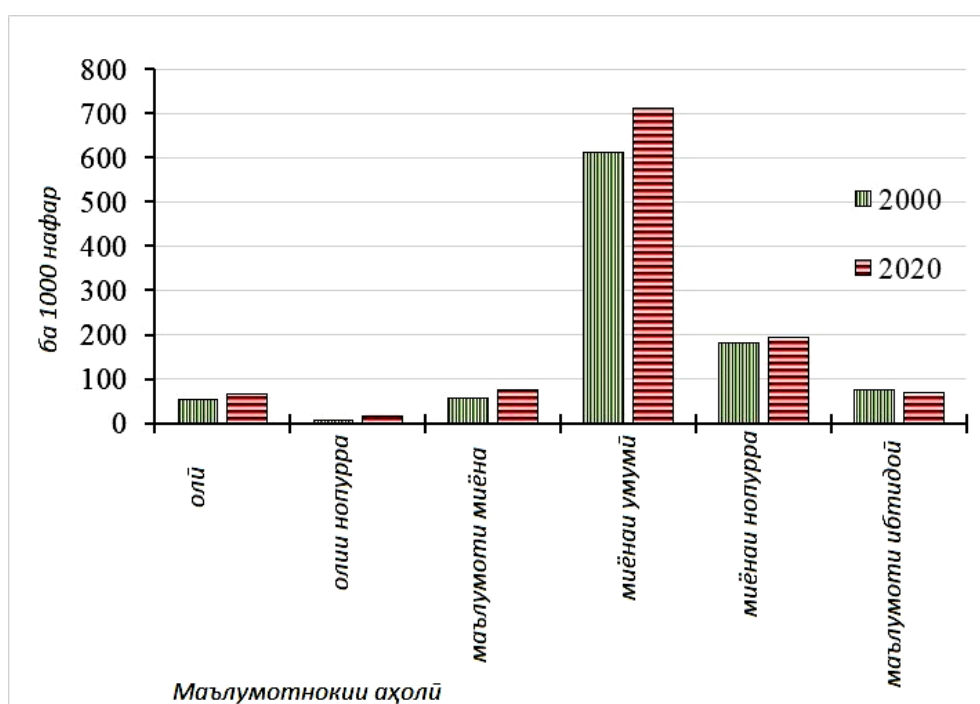
Натиҷаҳои барӯйхатгирии аҳолии Тоҷикистон дар соли 2020 дараҷаи кифояткунандаи баланди маърифатнокии шаҳравандонро нишон дод. Умуман, дар мамлакат 6% дорои маълумоти олий, 1% - олии нопурра, 7% - миёнаи махсус, 63% - миёнаи умумӣ, 17% - миёнаи нопурра, 6% - маълумоти ибтидоӣ ва ҳамагӣ 0,5% аҳолии аз 15-сола қалон бесавод, яъне хондаю навишта наметавонанд, ба қайд гирифта шуданд. Маълумоти манзургардида тасдиқ мекунад, ки сатҳи маърифатнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври кофӣ баланд мебошад. Дар минтақаи Кӯлоб миқдори шахсони дорои маълумоти олий чанде кам – 65 нафар, ё ки 6% (ҷадвали 7, расми 7) аз шумораи умумии аҳолии минтақа, ки ба омӯзиш фаро гирифта шудаанд, аст.

Ҷадвали 7

Динамикаи сатҳи маърифатнокии аҳолии минтақаи Кӯлоб дар давраи солҳои 2000-2020*

Солҳо	Дар ҳар 1000 одам бо синни 15-сола ва боло					
	Олий	Олии нопурра	Миёнаи махсус	Миёнаи умумӣ	Миёнаи нопурра	Умумии ибтидоӣ
2000	53	7	56	613	180	76
2020	65	16	76	713	195	68

*Манбаъ: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2020. 318 саҳ.

Расми 7. Динамикаи сатҳи маърифатнокии аҳолии минтақаи Кӯлоб дар ҳар 1000 одам бо синни 15-сола ва боло, дар давраи солҳои 2000-2020

Аз чадвали 7 ва расми 7 чуни бармеояд, ки дар минтакаи Кӯлоб сатҳи маърифатнокӣ дар мукоиса бо миқдори умумии аҳолии ҷумхурӣ чанде паст мебошад.

Эътимоднокии пешгӯии миқдори аҳоли ҳама аз дақиқияти маълумоти ибтидоӣ, ки онро маълумотҳои барӯйхатгирии аҳоли, баҳисобгирии ҷорӣ рӯйдодҳои демографӣ ва таҳқиқоти интихобии аҳоли ташкил медиҳанд ва ҳам асоснокии фарзияҳо доир ба тағйироти равандҳои демографӣ бо таъсири ҳамаи комплексҳои шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вобастагӣ дорад. Барои пешгӯии миқдори аҳоли усулҳои зерин истифода бурда мешаванд:

- 1) усули тағйироти синусолӣ;
- 2) усули баҳодихии экспертӣ;
- 3) усули моделҳои демографӣ;
- 4) усули экстраполятсия.

Дар ин асос бо истифодаи усули экстраполятсия фарз мекунем, ки миқдори аҳолии деҳоти минтакаи Кӯлоб дар ҳафт сол – 2020-2025, 1 млн. 13,8 ҳазор одамро ташкил дода, 13% афзоиш ёфтааст; пас аз панҷ сол, дар соли 2030, он боз 4,6% афзоиш ёфта, ба 1 млн. 60,5 ҳазор одам мерасад (ҷадв. 8, расми 8).

Дар байни солҳои 2025-2030 аҳолии деҳот ба миқдори 65,6 ҳазор одам, ё ин ки 6,09%, афзоиш меёбад.

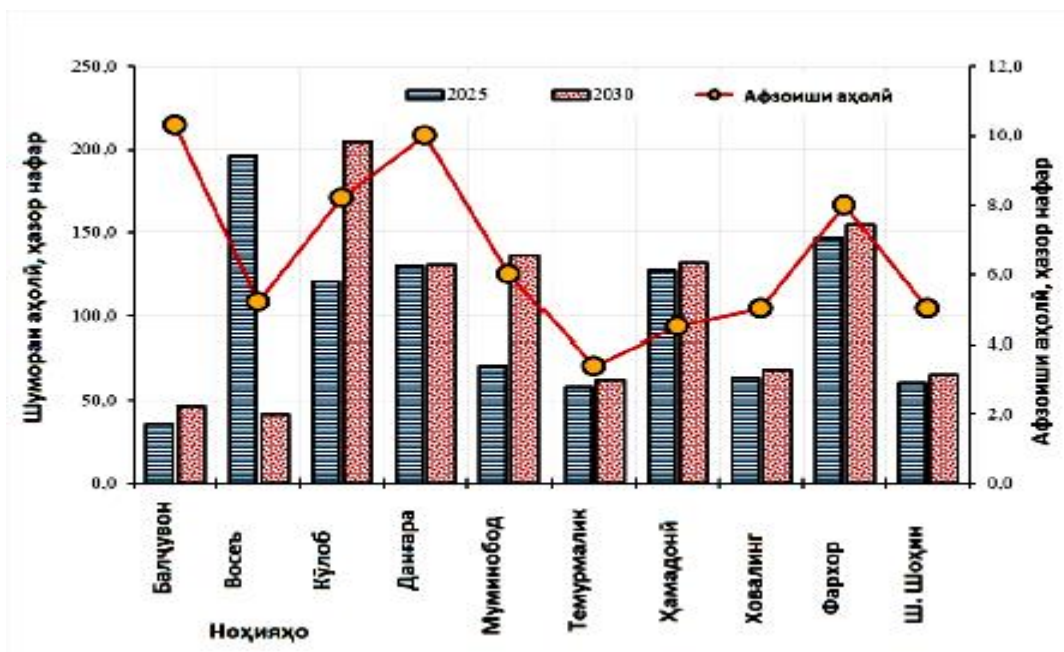
Чи хеле, ки аз чадвали 8 дида мешавад, афзоиши аҳолии ноҳияҳои Восеъ, Ховалинг, Кӯлоб ва Фархорро интизор шудан мумкин аст. Дар соли 2025 миқдори аҳолии деҳоти онҳо мутаносибан то 196,3 ҳазор одам, афзоиш меёбад; 63,4; 120,5; 146,7 ҳазор одам.

Пас аз соли 2030 ин нишондиҳанда дар баъзе ноҳияҳо паст хоҳад шуд. Ба ақидаи мо ин ҳолат асосан дар ноҳияҳои водигӣ – Кӯлоб, Восеъ, Ҳамадонӣ, Фархор ва Данғара, ба вуқӯъ меояд. [7-М]

Ҷадвали 8.

Пешгӯии афзоиши шумораи аҳолии деҳоти минтакаи Кӯлоб, ҳазор одам (аз рӯи ҳисобҳои муаллиф)

Территория	2025	2030.	Афзоиш, ҳазор одам
Ҳамагӣ аҳолии деҳоти минтақа	1010,2	1075,8	65,6
Аз ҷумла:			
Ноҳияи Балҷувон	36,2	46,5	10,3
Ноҳияи Восеъ	196,3	201,5	5,2
Ноҳияи Кӯлоб	120,5	128,7	8,2
Ноҳияи Данғара	130,2	140,2	10,0
Ноҳияи Муъминобод	70,6	76,6	6,0
Ноҳияи Темурмалик	58,4	61,8	3,4
Ноҳияи Ҳамадонӣ	127,5	132,0	4,5
Ноҳияи Ховалинг	63,4	68,4	5,0
Ноҳияи Фархор	146,7	154,7	8,0
Ноҳияи Ш. Шохин	60,4	65,4	5,0

Расми 8. Пешгӯии афзоиши шумораи аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб, ҳазор нафар (аз рӯи ҳисобҳои муаллиф)

Дар оянда дар минтақаи Кӯлоб (байни солҳои 2020-2025) бунёди системаҳои ҷобачогузори зерин дар назар дошта мешаванд: байниноҳиявии Ш. Шохин, Ховалинг ва Муъминобод; ноҳиявии Саричашма ва Себистон; баъзе системаҳои маҳаллии ҷобачогузорӣ – Балҷувон, Даштиҷум ва ғ.

Пешгӯии рушди МАД минтақаи Кӯлоб аз рӯи миқдори аҳолии деҳаҳои миқёсашон гуногун дар ҷадвали 9 оварда шудааст.

Ҷадвали 9

Пешгӯии рушди МАД минтақаи Кӯлоб аз рӯи шумораи аҳоли, % (аз рӯи маълумотҳои муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ)

Солҳо	Деҳаҳо			
	Деҳаҳои хурд (то 500 одам)	Деҳаҳои миёна (501–1000 одам)	Деҳаҳои калон (1001–3000 одам)	Деҳаҳои бузург (св.3000 одам)
2020	3,0	5,1	53,7	38,2
2025	2,8	4,5	54,4	39,3
2030	2,2	4,0	55,3	38,5

ХУЛОСА

Дар раванди гузаронидани таҳқиқот як қатор натиҷаҳои нави илмӣ ҳосил гардиданд.

1) Дар минтақаи Кӯлоб аҳолии деҳот ва ҷобачогузори он нобаробар мебошад. Дар ҳудуди минтақа 768 деҳаҳо мавҷуд мебошанд. Дар МАД зиёда аз 1,0 млн. одам зиндагӣ мекунанд. Зиёда аз 85% аҳолии деҳот дар водиҳо ва ноҳияҳои доманакӯҳ ҷойгир шудаанд. Масканҳои бузург ва миёнаи деҳот дар

водиҳо ва ноҳияҳои доманакӯҳ ҷойгир шудаанд. Ин гуна маскуншавӣ 90% - и ҳамаи МАД-ҳои минтақаро ташкил дода, дар ноҳияҳои Восеъ, Кӯлоб, Фархор ва Ҳамадонӣ ҷойгир мебошанд. Деҳаҳои хурд дар ноҳияҳои Балҷувон, Ховалинг ва қисман Муъминобод, мавҷуд ҳастанд. Ба ғайр аз ин, дар вобастагӣ аз баландии ҷойгиршавии маҳалҳо аз сатҳи баҳр шакл, ғаболият ва шугли аҳолии МАД-ҳо, тағйир меёбанд [8-М].

2) Минтақаи Кӯлоб хусусиятҳои демографии худро дорад. Минтақа нисбат ба дигар минтақаҳои Тоҷикистон нишондиҳандаҳои аз ҳама баланди афзоиши аҳолиро доро мебошад. Ҳамасола аҳоли дар деҳот ба миқдори 14-15 ҳазор одам афзоиш меёбад. Дар минтақа сатҳи таваллуд баланд аст [2-М, 6-М].

3) Дараҷаи баланди таваллуд аз рӯи омилҳои ба монанди рушди заифии саноат (минтақаи Кӯлоб ҳамагӣ 9% маҳсулоти саноатии мамлакатро истеҳсол мекунад), хонашин будани қисми зиёди занони қобилияти меҳнатӣ дошта, ки ҳамагӣ 26% онҳо бо кор таъмин гардидаанд (ақидаи он, ки бандшавии занон ба меҳнати чамбиятӣ сатҳи таваллудро паст мекунад, тасдиқ гардидааст), таъсири тарзи патриархии ҳаёт, хеле барвақт оиладор шудани духтарон, ки мутаносибан ба таваллуди фарзандони зиёд боис мегардад, паст шудани дараҷаи фавт ва ғ. маънидод мегардад [1-М, 4-М].

4) Минтақаи Кӯлоб сохтори аҳолии ба худ хосро доро мебошад. Дар миқдори умумии аҳолии он кӯдакон, наврасон ва ҷавонон бартарият доранд. Ин гурӯҳи синну сол 48,2% аҳолии минтақаро ташкил медиҳанд. Дар МАД-ҳои минтақа синни миёна 21 солро ташкил додааст. Аз рӯи шумораи аҳоли занҳо бартарият доранд [3-М].

5) Дар ҷобачогузори аҳолии минтақаи Кӯлоб ҳиссаи баланди аҳолии МАД (зиёда аз 82%), зичии баланди аҳолии деҳот (аз 26 нафар/км² то 623 нафар/км²), ҷойгиршавии наздики деҳаҳо (дар ҳар як 100 км² – зиёда аз 8 деҳа), инфрасохтори заифи иҷтимоӣ, тамоюли камшавии миқдори деҳаҳои хурд ва афзоиши деҳаҳои калон ва ғайра хос мебошанд [5-М, 6-М].

6) Мувофиқи тахмини (пешгӯии) мо соли 2025 миқдори аҳоли дар минтақаи Кӯлоб наздики 1,013 млн. ва соли 2030 аз 1,06 млн. одам, зиёд мешавад [2-М].

Тавсияҳои амалӣ

Барои мукамал намудани ташкили ҳудудии ҷобачогузори аҳолии деҳот ва баланд бардоштани нақши он дар рушди устувори минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аз ҷониби мо як қатор тавсияҳои мушаххаси амалӣ пешниҳод мегарданд.

1. Рушди васеи ғаболи инфрасохтори иҷтимоии МАД минтақа, инкишоф додани соҳаи доираи ғайриистеҳсолӣ. Дар қисми зиёди МАД-ҳо объектҳои хизматрасонӣ мавҷуд нестанд. Объектҳои хизматрасонӣ дар деҳаҳои миёна ва ҳатто дар деҳаҳои калони МАД, нокифоя мебошанд. Талаботи соҳаи хизматрасонӣ баланд аст. Барои 1 ҳазор аҳолии МАД ба нақша гирифтани сохтмони ҳаммом, боғчаи бачагон, толори намоиши кинофилмҳо, китобхона,

ошхонаҳо, муассисаҳои хизматрасонии маишӣ, шуъбаи бонку алоқа, варзишгоҳ ва ғайраҳо зарур доништа мешаванд [8-М].

2. Дар деҳаҳои калон бунёди муассисаҳои саноатии гуногун зарур аст. Махсусан дар қисми зиёди МАД бунёди сехҳо ё шуъбаҳои муассисаҳои саноатӣ; мисол, консервабарорӣ, саноати бофандагӣ ё равғанкашӣ, ки ба талаботи дохили ҷумҳури нигаронида шудаанд, самаранок мебошад [7-М].

3. Ривоч додани шабакаи нақлиёт бо роҳи васеъкунӣ ва беҳсозии роҳҳои нави мошингард, ташкил ва истифодаи самараноки нақлиёти роҳи оҳан [5-М].

4. Кӯч додани як қисми МАД-ҳое, ки заминҳои обиро ишғол намудаанд ба МАД-ҳои камаҳолӣ ва дар як замон суръат бахшидани азхудкунии заминҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳ, сохтани шаҳракҳо, ба роҳ мондани корхонаҳои саноатӣ аз ҳисоби азхудкунии канданиҳои фойданок, рушд додани чорводорӣ, боғпарварӣ, ангурпарварӣ, кишоварзӣ, бунёди муассисаҳои коркардкунандаи маҳсулоти истихроҷи конҳо, хочагии деҳот ва ривоч додани сайёҳӣ [3-М].

5. Махсусан инкишофи комплексҳои агросаноатӣ, ки дар ҳолати дар деҳаи наздик ҷойгиршуда маҳсулоти аз замин гирифташуда коркард гардида, талафи ҳосил кам мегардад ва барои аҳолии деҳот ҷойҳои нави корӣ муҳайё мегардад, муҳим доништа мешавад. Дар ниҳоят ин ба баландшавии сатҳи материалии зиндагии аҳолии деҳот, азхудкунии касбҳои нав ва умуман, пешравии маданияи онҳо боис мегардад [2-М, 6-М].

6. Васеъ кардани МАД-ҳо бо мақсади баланд бардоштани дараҷаи шуғли аҳоли бо сабаби он, ки деҳаҳои хурд имконияти рушди технологиро надоранд ва самаранокии меҳнаташон паст мебошад. Васеъкунӣ ба шуғли зиёди аҳоли, арзоншавии бунёди объектҳои иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва ободшавии МАД оварда мерасонад. Дар оянда васеъсозии МАД минтақаи Кӯлоб бояд самти асосии рушди устувори ҳудудӣ гардад [2-М, 5-М].

7. Бо мақсади батартиб даровардан ва роҳандозии оқилонаи ҷобачогузории аҳолии деҳот коркарди нақшаҳои генералии ҷойгиркунии МАД, озод намудани заминҳои арзишноки обиву лалмӣ барои истифодаи он ҷиҳати кишоварзӣ, зарур доништа мешавад. Наздики 80% МАД, 25% шаҳракҳои марказӣ ва муассисаҳои кишоварзиву саноатии минтақаи Кӯлоб нақшаҳои генералии худро надоранд, ки ин ҳолат бенизомӣ ва бетартибии сохтмони МАД бо манзилҳои зист, дигар сохтмонҳо ва сохтмонҳои худсаронаро ба миён овардаанд. Дар нақшаҳои генералӣ бояд услуби миллӣ, анъанаҳои меъмории миллӣ, рельефи маҳал, иқлим ва шароитҳои ҳудудӣ ба назар гирифта шаванд [7-М, 8-М].

Тавсияҳои пешниҳодшудаи вобаста ба мукамалгардонии ҷобачогузории аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб ба ақидаи муаллиф ба ҳалли як қатор мушкилот, аз он ҷумла, баланд бардоштани шуғли аҳоли, махсусан занон, тавассути ба вучуд овардани марказҳои нави агросаноатӣ, азхудкунии заминҳои ҳосилдиҳандаи озодшуда, имконият медиҳад, ки ба баландшавии сатҳи даромаднокии аҳоли, баландшавии ҳолати материалии онҳо, беҳшавии шароитҳои зист ва саломатии онҳо, боис мегардад. Ҳамаи ин бо дигар омилҳо дар умум рушди устувори минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлонро таъмин намуда,

ҳиссаи онро дар истехсолоти саноатӣ ва кишоварзии Тоҷикистон афзоиш хоҳад дод.

Хулосаҳо ва тавсияҳои дар кори диссертатсионӣ дарҷгардида хангоми банақшагирии ҳудудии ҷобачогузорӣ, коркарди консепсияҳо, тарҳҳои рушд ва ҷойгиркунии иқтисодии минтақаи Кӯлоб, истифодаи амалии худро дарёб хоҳанд кард.

РҶҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ УНВОНҶҶИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

а) дар нашрияҳои ба номгӯи маҷаллаҳои тақризшаванда дохилшуда ва нашриётҳои, ки аз тарафи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия дода шудаанд

[1-М]. Мирзоев, А. Қ. Баъзе масоили афзоиши табиӣ аҳолии вилояти Хатлон // Паёми “Кишоварз” Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. 2014, №2 (62) с. 90-92.

[2-М]. Мирзоев, А. Қ. Баъзе масоили демогеографии минтақаи Кӯлоб// Паёми Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. 2018, №2 (78) .– С.104-106.

[3-М]. Мирзоев, А. Қ. Мирзоева А, Захираҳои меҳнатӣ: истифодабарӣ ва пешомадҳо (дар мисоли минтақаи Кӯлоб)// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2019, №1.–С.92-95.

[4-М]. Бобоев А., Мирзоев, А. Қ. Ҷойгиршавӣ ва рушди маҳаллҳои деҳоти минтақаи Кӯлоб// Паёми Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. 2021, №2 (91) .–С.156-159

[5-М]. Мирзоев А. К. Перспективы развития внутрихозяйственных систем расселения и сети сельских поселений Кулябской зоны// Вестник Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (Естественных наук). 2021, №1-2 (9-10).–С. 23-27.

[6-М]. Мирзоев А. К. Структуры сельского населения Кулябской зоны //Вестник Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (Естественных наук). 2021, №1-2 (9-10).–С.27-33.

[7-М]. Бобоев А., Мирзоев, А. Қ., Бозоров Ҳ. Хусусиятҳои кӯчонидани аҳолии вилояти Хатлон // Паёми Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон. Ш.Шохтемур. «Кишоварз», 2021. №3 (92).- С.126-129.

[8-М]. Мирзоев, А. Қ. Пешгӯии рушди вазъи демографӣ дар деҳоти минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. С.Айнӣ (Табиатшиносӣ). №3 (15), 2022.-С.11-17.

б) дар дигар нашрияҳо

[9-М]. Мирзоев, А. Қ. Баъзе ҷанбаҳои географии ҷойгиршавии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоб//маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ ш. Кӯлоб, 2015.–С.32-34.

[10-М]. Мирзоев, А. Қ. Баъзе ҷанбаҳои ҷойгиршавии аҳолии минтақаи Кӯлоб//маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, 27-28 апрели 2018. Кӯлоб, 2018.–С.26-28.

[11-М]. Мирзоев, А. Қ., Бахтовари А., Бозоров Ҳ. Манбаъҳои меҳнатӣ: истифодабарӣ ва пешомадҳо (дар мисоли минтақаи Кӯлоб)// Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. 2020, №1 (24).–С.23-27. (ба заб. тоҷ.).– дар ҳаммуаллифӣ бо

[12-М]. Раҳимов, А. И., Баротов Ҷ. Қ., Мирзоев, А. Қ. Географияи вилояти Хатлон. Воситаи таълим.Хучанд, 2021. - 120 с.

[13-М]. Муҳаббатов. Х. М., Мирзоев, А. Қ. Таъсири омилҳои табиӣ ба ҷобачогузори аҳоли (дар мисоли минтақаи Кӯлоб) маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, 9 апрели 2022. Кӯлоб, 2022.–С.132-136.

АННОТАЦИЯ

автореферата диссертации Мирзоева Азиза Киматовича на тему «Территориальная организация сельского расселения и ее роль в устойчивом развитии региона (на примере Кулябской зоны Хатлонской области)», представленной на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.24 - Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география

Объекты исследований: сельское расселение Кулябской зоны, экономико-географические аспекты формирования и развития населённых пунктов в связи с их демографическими, природными и экономическими особенностями.

Целью диссертационного исследования: на основе экономико-географического анализа процессов формирования, развития сельского расселения, оценить их роль в территориальной структуре экономики Кулябской зоны Хатлонской области и выявить основные проблемы и перспективы их дальнейшего развития.

Задачи исследования: 1). Выявить причины высокого естественного прироста населения; 2). Исследовать формирование и развитие сельского расселения; 3). Разработать экономико-географическую схему сельского расселения; 4). Определить основные направления совершенствования сельского расселения; 5). Попытка спрогнозировать сельское расселение Кулябской зоны Хатлонской области на период до 2030 г.

Результаты исследования могут быть использованы в практике территориального и градостроительного проектирования, в прогнозировании формирования и развития системы расселения Кулябской зоны.

Практические рекомендации: полученные данные могут быть использованы проектными учреждениями, министерством энергетики и водных ресурсов, министерством промышленности и новых технологий, министерством экономического развития и торговли РТ при разработке программ социально-экономического развития регионов республики, а также при разработке учебно-методических пособий для студентов географического направления.

Ключевые слова: *Таджикистан, Хатлонская область, Кулябская зона, население, сельское расселение, территориальная организация, рост населения, миграция населения, естественный прирост населения, плотность населения, типология поселения, устойчивое развитие.*

АННОТАТСИЯИ

автореферати рисолаи илмии Мирзоев Азиз Қиматович дар мавзӯи «Сохтори ҳудудии ҷойгиршавии аҳолии деҳот ва нақши он дар рушди устувори минтақа (дар мисоли минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон)», ки барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои география аз рӯи ихтисоси 25.00.24 – Географияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва рекреатсионӣ пешниҳод шудааст

Объекти тадқиқот: маскуншавии деҳоти минтақаи Кӯлоб, ҷанбаҳои иқтисодию географияи ташаккул ва рушди шаҳракҳо вобаста ба хусусиятҳои демографӣ, табиӣ ва иқтисодии онҳо.

Мақсади тадқиқоти рисолаи илмӣ: дар асоси таҳлили иқтисодӣ ва географияи равандҳои ташаккул ва рушди маскуншавии деҳот, нақши онҳо дар сохтори ҳудудии иқтисодии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон арзёбӣ карда шуда, проблемаҳои асосӣ ва рушди минбаъдаи онҳоро муайян кардан.

Вазифаҳои тадқиқот: 1). Муайян кардани сабабҳои афзоиши табиӣ аҳоли; 2). Таҳқиқи ташаккул ва рушди аҳолинишонии деҳот; 3). Тартиб додани нақшаи иқтисодию географияи аҳолинишонии деҳот; 4). Муайян намудани самтҳои асосии тақмили аҳолинишонии деҳот; 5). Пешгӯии аҳолии деҳоти минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон барои давраи то соли 2030.

Натиҷаҳои тадқиқотро дар амалияи банақшагирии ҳудудӣ ва шаҳрсозӣ, пешгӯии ташаккул ва рушди системаи маскуншавии деҳоти минтақаи Кӯлоб истифода бурдан мумкин аст.

Тавсияҳои амалӣ: маълумотҳои бадастомадаро муассисаҳои лоиҳакашӣ, Вазорати энергетика ва захираҳои об, Вазорати саноат ва технологияҳои нав, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон хангоми таҳияи барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ истифода бурда метавонанд. Натиҷаҳоро инчунин дар таҳияи воситаҳои таълимӣ барои донишҷӯёни самтҳои географӣ мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: Тоҷикистон, вилояти Хатлон, минтақаи Кӯлоб, аҳоли, маскуншавии деҳот, ташкили ҳудудӣ, афзоиши аҳоли, муҳоҷирати аҳоли, афзоиши табиӣ аҳоли, зичии аҳоли, типологияи аҳоли, рушди устувор.

ANNOTATION

of the abstract of the dissertation of Mirzoev Aziz Kimatovich on the topic "Territorial organization of rural settlement and its role in the sustainable development of the region (on the example of the Kulyab zone of the Khatlon region)", submitted for the degree of candidate of geographical sciences in the specialty 25.00.24 - Economic, social, political and recreational geography

Objects of research: rural settlement of the Kulyab zone, economic and geographical aspects of the formation and development of settlements in connection with their demographic, natural and economic features.

The purpose of the dissertation research is as follows: on the basis of an economic and geographical analysis of the processes of formation and development of rural settlement, to assess their role in the territorial structure of the economy of the Kulyab zone of the Khatlon region and to identify the main problems and prospects for their further development.

Research objectives: 1). Identify the causes of high natural population growth; 2). To study the formation and development of rural settlement; 3). Develop an economic and geographical scheme of rural settlement; four). Determine the main directions for improving rural settlement; five). An attempt to predict the rural settlement of the Kulyab zone of the Khatlon region for the period up to 2030.

The results of the study can be used in the practice of territorial planning, urban planning, in forecasting the formation and development of the settlement system of a Kulyab zone.

Practical recommendations: the data obtained can be used by design institutions, the Ministry of Energy and Water Resources, the Ministry of Industry and New Technologies, the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tatarstan in the development of programs for the socio-economic development of the regions of the republic, as well as in the development of teaching aids for students of geographical directions.

Keywords: *Tajikistan, Khatlon region, Kulyab zone, population, rural settlement, territorial organization, population growth, population migration, natural population growth, population density, settlement typology, sustainable development.*